

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України
Управління освіти та науки Кам'янець-Подільської міської ради

НАУКОВІ СТУДІЇ УЧНІВ- СТАРШОКЛАСНИКІВ

Випуск 5

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ЗА ПІДСУМКАМИ РОБОТИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Кам'янець-Подільський
2018

Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 8 від 19.04.2018 року)

Рецензент:

В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор кафедри політології і соціології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Редакційна колегія:

- В.А. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(співголова редакційної колегії);
- С.В. Старченко**, начальник управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради (співголова редакційної колегії);
- О.Б. Комарніцький**, кандидат історичних наук, доцент, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України (відповідальний редактор);
- Л.В. Баженов**, доктор історичних наук, професор, академік УАІН, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України;
- С.М. Морозюк**, методист з суспільних дисциплін науково-методичного центру управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради;
- А.Г. Філінюк**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік УАВО;
- Н.Є. Ніколайчук**, методист з позашкільної освіти науково-методичного центру управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради.

Наукові студії учнів-старшокласників: збірник наукових повідомлень за підсумками роботи Кам'янець-Подільської філії Малої Академії наук. Випуск 5 / [редкол.: В.А. Дубінський (співгол.), С.В. Старченко (співгол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2018. – 66 с.

Видання здійснене за підтримки депутата Кам'янець-Подільської міської ради
Василя Гаврилюка.

ЗМІСТ

Катерина Бакай ВЧЕННЯ ПРО ЧАС ВІДПОЧИНКУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	8
Вікторія Ганаба СУВЕРЕНІЗАЦІЯ «ІНШОГО» У СВІТЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ	12
Михайло Дужев РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ В 1920-Х РОКАХ	15
Катерина Єрешко РОЛЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ В ЖИТТІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО	20
Владислава Кришук СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ІСТОРІЇ	26
Олександр Олійник «МАЛА ВІЙНА»: ЗАБУТИЙ УГОРСЬКО-СЛОВАЦЬКИЙ КОНФЛІКТ БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ	29
Давід Подгурний ФЛЕШМОБ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	33
Софія Рахімова ІТАЛІЙСЬКИЙ СПРОТИВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	38
Дмитро Сварник УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ (1648-1657 РР.)	42
Крістіна Цимбалюк ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ	46
Дарія Циц ЗАПОРОЗЬКА СІЧ ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ КІНЦЯ ХVІ – СЕРЕДИНИ ХVІІ СТ.	51
Артем Фостик ПОДІЛЬСЬКІ ПЕЧАТКИ КІНЦЯ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	58

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ УЧНІВ ПО ЛІНІЇ МАН

**"Я повинен пізнати світ і себе,
я потребую життєвих експериментів,
я хочу приміряти до себе і ту роль,
і цю, хочу зазнати неймовірного,
хочу перевірити невідоме"**
І. Кант, 1781 р.

Освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – становлення і розвиток самодостатньої конкурентноспроможної особистості, готової до самореалізації виявлених обдарувань у сучасному соціумі. Адже життя в інформаційному суспільстві потребує сьогодні особистості соціально активної, компетентної, здатної орієнтуватися і діяти в розмаїтті життєвих ситуацій.

Дослідницька робота школярів у Малій академії наук – важливий компонент такого розвитку, що має свої особливості. Пізнавальний інтерес школярів стає основою позитивного ставлення до навчання, має пошуковий характер. Під його впливом в учнів постійно виникають запитання, а відповіді на які вони повинні активно шукати. При цьому пошукова діяльність відбувається із захопленням, відчувається емоційне піднесення, задоволення, радість від удачі. Пізнавальний інтерес також позитивно впливає на мислення, уяву, пам'ять, увагу.

Сьогодні організація науково-дослідницької діяльності учнів набирає практичного значення. Займатися цією діяльністю можуть учні, які мають:

- здатність швидко схоплювати значення та суть окремих понять і тверджень;
- потребу і вміння зосереджуватися на певних аспектах проблеми, перед усім тих, що зацікавили, та прагнення розібратися в них;
- властивість підмічати, розмірковувати й пояснювати.

Саме в індивідуальних формах навчання ці здібності учням можна підняти на якісно новий рівень.

Успіхові в науково-дослідницькій роботі учнів-МАНівців сприяє чіткість та ефективність організації діяльності юних науковців, тому що саме вона викликає найбільші труднощі, водночас забезпечує упорядкованість усіх дій. Ця організація здійснюється в декілька етапів. Спочатку керівник роботи ознайомлює учнів з проблемами теорії та практики конкретної науки, у нашому випадку з проблемами історичного характеру, з методами наукових досліджень, широко залучає до самостійного використання науково-популярної літератури. Учитель, іноді – науковець вищого навчального закладу, вчить учнів методам роботи з науковою літературою, бібліографуванню, умінню аналізувати й критично оцінювати прочитане, виділяти найважливіші наукові напрямки та ідеї, помічати різні підходи до розв'язання наукових проблем.

Наступним етапом роботи є збір та систематизація наукових даних. Це процес пошуку та консультацій. Учень вивчає різні джерела інформації: довідники, наукові та науково-популярні журнали, монографії. Все це привчає учнів до дослідницьких форм збирання інформації.

Заключний етап передбачає наявність дослідження і підготовку до конкурсу-захисту науково-дослідницької роботи.

Практика роботи в Кам'янець-Подільському міському науковому товаристві учнів МАН (відділення історії, філософії та суспільствознавства) показує, що поведінка учнів, які вирішили займатися дослідницькою діяльністю, може бути полівмотивованою. Формування мотивації – тривалий процес через який відбувається:

- аналіз ступеня готовності учнів до дослідницької роботи в МАН;
- організація процесу формування практичних навичок і вмінь;
- організація поточного контролю і регулювання;
- організація підсумкового аналізу;
- організація здатності до наукового мислення;
- здатність формувати або знаходити проблему і шукати шляхи її вирішення;
- здатність творчої співпраці з науковим керівником, викладачем;
- уміння презентувати свою роботу, логічно та чітко сформулювати розв'язувані проблеми й висновки.

Таким чином, формування мотивації й готовності до науково-дослідницької діяльності – це система, окремі складові якої спрямовані на досягнення конкретного результату – результату успіху.

Складовими такої системи є:

- конкурс-змагання (публічне самовираження);
- комунікативність (спілкування з вченими та опонентами);
- культурність (розширення кругозору, розвиток інтелекту);
- етнічність (формування моральності й духовності);
- емоційність (відчуття власного розвитку, «я» серед інших);
- престиж (відчуття високого рейтингу).

Як наслідок – такі результати на II (обласному) етапі Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН:

Відділення Філософії та суспільствознавства				
Секція Соціологія				
Подгурний Давід Сергійович II місце	0	НВК №13	Соціальна активність учнівської молоді: флешмоб як засіб її стимулювання	Кушнір Яна Павлівна, вчитель історії НВК №13, спеціаліст I категорії
Секція Правознавство				
Бакай Катерина Андріївна II місце	0	ЗОШ №7	Вчення про час відпочинку: концептуальні положення	Демчинська Марина Володимирівна, вчитель історії та правознавства ЗОШ №7, спеціаліст I категорії
Секція Філософія				

Ганаба Вікторія Василівна (переможець заочного конкурсу) I місце	1	НВК №14	Історична пам'ять у системі духовного світу особистості	Ганаба Світлана Олександрівна, доктор філософських наук, доцент кафедри філософських дисциплін К-ПНУ ім. І.Огієнка
Відділення Історії				
Секція Всесвітня історія				
Куца Анастасія Ігорівна учасник	1	ЗОШ №16	Литовська метрика як джерело до вивчення соціальних відносин у Великому князівстві Литовському	Ващук Дмитро Петрович, кандидат історичних наук, ст. науковий співробітник інституту історії України Національної академії наук України, вчитель історії ЗОШ №16, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист
Одійник Олександр Сергійович III місце	1	НВК №9	«Мала війна»: забутий угорсько- словацький конфлікт березня 1939 року	Боровець Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії К-ПНУ ім. І.Огієнка
Секція Історичне краєзнавство				
Дужеж Михайло Юрійович II місце	1	ліцей	Становище УАПЦ на Поділлі у 1920-х роках	Атаманчук Сергій Іванович, вчитель історії ліцею, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист
Секція Етнологія				
Подшивалова Анастасія В'ячеславівна III місце	1	ліцей	Етномедицина у фольклорі та традиційно- побутовій культурі подолян у XIX – на початку XXI ст.	Сидорук Сергій Антонович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України К-ПНУ ім. І.Огієнка

Значну роль у підвищенні мотивації до науково-дослідницької діяльності відіграє особистісно-орієнтований підхід до учнів, що виражається, насамперед, у виборі такої теми з історії або філософії, яка була б цікава учневі й відповідала його інтелектуальним можливостям. Оптимальний вибір теми наукового дослідження багато в чому визначає успішність дослідницької діяльності учнів, але при цьому потрібно здійснювати активну підготовку з базового предмета, тобто з історії, щоб кінцевий результат не виявився нижче очікуваного. Тільки успішне навчання з історії і дадуть успіх науково-дослідницькій діяльності учнів. Як результат – перемога в Конкурсі МАН.

Здійснюючи методичне керівництво науково-дослідницькою діяльністю учнів, ми повинні розуміти, що це ціла система дій, яка включає в себе:

- виявлення здібних та обдарованих учнів;
- формування внутрішньої мотивації до науково-дослідницької діяльності учнів;
- організацію поточного контролю й регулювання науково-дослідницької діяльності учнів;
- аналіз і оцінку науково-дослідницької діяльності учнів;
- забезпечення участі науково-дослідницьких робіт та учнів-членів МАН у конкурсі-захисті.

Найбільш ефективними у цьому контексті є методи і прийоми: переконання; розкриття перспектив науково-дослідницької діяльності; демонстрація цієї діяльності на прикладі досягнень учнів – дійсних членів МАН.

Роль наукових керівників у написанні та підготовці учнів до конкурсу-захисту своєї науково-дослідницької роботи важко переоцінити. Саме вчитель займається поточним контролем і регулюванням науково-дослідницької діяльності обдарованих і здібних учнів. Це відбувається головним чином на індивідуальних заняттях.

Разом з контролем і регулюванням здійснюється аналіз і оцінка науково-дослідницької діяльності учнів. При цьому велике значення має залучення вчителями наукових консультантів із числа вчених і фахівців історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка. Спілкування учнів з ученими, допомога й порада яких дає змогу підвищити рівень науково-дослідницьких робіт, допомагає юним науковцям зрозуміти значимість їхньої роботи й формує стійку психологічну готовність до продовження науково-дослідницької діяльності. Сама співпраця з ученими співробітниками підвищує самооцінку учня і допомагає самоутвердитися в очах однолітків і своїх власних.

Наталія Ніколайчук,
*методист науково-методичного центру
управління освіти і науки
Кам'янець-Подільської міської ради*

Катерина Бакай,
учениця 10 класу Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №7

Педагогічний керівник: **Демчинська Марина Володимирівна,**
вчитель історії та правознавства Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №7

ВЧЕННЯ ПРО ЧАС ВІДПОЧИНКУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Після здобуття Україною незалежності одним із першочергових завдань розбудови демократичної, соціальної та правової держави стало формування власної законодавчої бази, в тому числі і в галузі трудового права. Робота у цій сфері полягає в комплексному оновленні трудового законодавства, яке б відповідало ринковим відносинам та міжнародним стандартам. Відповідних змін потребує і законодавство про відпустки.

Нормативно-правова база про відпустки, що перейшла в спадщину Україні з радянських часів, складалася із цілої низки законів і підзаконних актів й викликала певні труднощі при їх застосуванні. У зв'язку з цим 15 листопада 1996 року в Україні було прийнято Закон «Про відпустки», котрий певною мірою «кодіфікував» розрізнені нормативні акти та чітко визначив види відпусток, коло суб'єктів, які можуть скористатися правом на відпустку, порядок надання, поділу відпустки та частини тощо.

Трудове законодавство – дзеркало, що відображає становище людини праці в суспільстві, відношення суспільства до людини. Велике значення в цьому аспекті має забезпечення реальної реалізації прав і свобод людини та громадянина, що є однією з найважливіших ознак демократичної, правової держави. Для досягнення даного результату необхідно пріоритетним завданням діяльності держави визначити вдосконалення правових норм, які забезпечують реалізацію громадянами своїх трудових прав, зокрема, права на відпочинок.

Відпочинок поряд з працею є основними соціальними сферами, в яких людина перебуває все своє життя, за винятком дитячого віку. Праця обов'язково повинна чергуватись з відпочинком. Адже без відпочинку людина втрачає здатність плідно працювати. Тривала безперервна праця виснажує людину. Саме тому в законодавстві України суттєву увагу приділено врегулюванню питання щодо реалізації права людини на відпочинок.

Відповідно до статті 45 Конституції України «кожен, хто працює, має право на відпочинок». Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час [1, с. 1].

Аналізуючи понятійний апарат досліджуваного правового явища, потрібно відмітити насамперед, що в «Новому тлумачному словнику української мови» слово «відпочинок» визначається так:

- 1) відновлення сил після втоми припиненням дії, руху тощо;
- 2) проведення часу на дозвіллі, без праці;
- 3) коротка перерва під час праці, якоїсь дії; перепочинок;

4) зупинка в дорозі, щоб відпочити [3, с.136].

Отже, відпочинком можна вважати весь час, упродовж якого не виконується трудова діяльність працівником. Однак, така позиція є якщо не хибною, то принаймні не зовсім коректною. Так, наприклад, в умовах сучасних інноваційних тенденцій у сфері праці однією з найбільш значних видів трудової діяльності є інтелектуальна діяльність. Інтелектуальна діяльність працівника є специфічною та відрізняється від звичайної фізичної тим, що навіть у разі, коли працівник перебуває безпосередньо не за робочим місцем, а, наприклад, у дорозі додому, він може продовжувати на відстані працювати, застосовуючи мислення для вирішення того чи іншого робочого питання. Тому можна стверджувати, що хоч із боку виглядає, ніби цей працівник зробив перерву, насправді ж він перебуває в процесі здійснення трудової діяльності. З огляду на це, відпочинок найкраще ототожнювати саме з активним процесом відновлення сил (трудових ресурсів). Щодо тлумачення часу відпочинку в доктрині права існують різні позиції.

Під часом відпочинку, на думку М. І. Гордієнко, варто розуміти встановлений законом, колективним і трудовим договором проміжок часу, впродовж якого працівник звільняється від виконання своєї трудової функції та який він може використовувати на власний розсуд із метою відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, народження й виховання дітей, задоволення власних життєвих потреб та інтересів, а також усебічного розвитку особистості [5, с.71].

Право на відпочинок встановлене та гарантується Конституцією України всім працівникам (ст. 45). На міжнародному рівні дане право проголошують такі нормативні документи, як Загальна декларація прав людини (ст. 24) [23, с.325], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ст. 7) [24, с.353], Європейська соціальна хартія (ст. 2) [25, с.333-334], Хартія співтовариства про основні соціальні права працівників (п. 8) [26, с.399].

Відповідно до законодавства працівникові впродовж робочого дня може надаватися перерва для відпочинку й харчування тривалістю не більше 2 годин, яка не включається в робочий час [2, с.30]. Вона має надаватися, як правило, через 4 години після початку робіт. Час початку й закінчення перерви встановлюється статутом, колективним договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку. Працівники можуть використовувати час перерви на свій розсуд. На цей час вони можуть також відлучатися з місця роботи.

Вільні від роботи дні календарного тижня називають щотижневим відпочинком. Мінімальна тривалість безперервного щотижневого відпочинку не може бути меншою 42 годин [2, с.31].

До щотижневого відпочинку належать також і вихідні дні. При 5-денному робочому тижні працівникам надається 2 вихідних дні на тиждень, а при 6-денному – 1 вихідний день. Загальним вихідним днем є неділя. Другий вихідний день при 5-денному робочому тижні визначається або законодавством, або ж графіком роботи підприємства і, як правило, надається разом із загальним вихідним днем (субота або понеділок) [2, с.67].

У сфері регулювання часу відпочинку українське законодавство передбачає, окрім обідніх перерв, перерви між робочими днями та відпустки, право працівника відпочити у вихідні, святкові і неробочі дні. Вихідними днями вважаються дні щотижневого відпочинку, передбачені ст. 67 КЗпПУ [2, с.30]. Так, при

п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються два вихідних дні на тиждень, а при шестиденному – один вихідний день. Загальним вихідним днем є неділя. Другий вихідний день при п'ятиденному робочому тижні, якщо він не визначений законодавством, визначається графіком роботи підприємства, погодженим з профспілкою, і, як правило, має надаватися під ряд з загальним вихідним днем.

Святкові дні, передбачені ч. 1 ст. 73 КЗпПУ, це:

- 1 січня – Новий рік;
- 7 січня – Різдво Христове;
- 8 березня – Міжнародний жіночий день;
- 1 і 2 травня – День міжнародної солідарності трудящих;
- 9 травня – День Перемоги;
- 28 червня – День Конституції України;
- 24 серпня – День незалежності України.

У ч. 2 ст. 73 КЗпПУ передбачено, що робота також не провадиться в дні релігійних свят:

- 7 січня – Різдво Христове;
- один день (неділя) – Пасха (Великдень);
- один день (неділя) – Трійця [2, с.32].

16 листопада 2017 року ВРУ прийняла закон про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо святкових та неробочих днів. Внесли зміни до статті 73 КЗпП: 25 грудня – Католицьке Різдво – зробили офіційним святковим днем, в який не будуть працювати. Також скасували святковий день на 2 травня.

Щорічна відпустка – це особливий вид часу відпочинку.

Види щорічних відпусток:

- основна відпустка;
- додаткова відпустка за роботу із шкідливими та важкими умовами праці;
- додаткова відпустка за особливий характер праці;
- інші додаткові відпустки, передбачені законодавством [4, с.1].

З метою задоволення життєво важливих потреб і інтересів працівників урегульовано питання надання їм двох видів відпусток без збереження заробітної плати:

- відпустки, що надаються в обов'язковому порядку працівникам за їх бажанням на підставі суб'єктивного права, визначеного законом (Таблиця 1);
- відпустки, за згодою сторін, тобто відпустки що надаються за сімейними обставинами та з інших причин.

Згідно з КЗпП та Законом про відпустки, підприємство зобов'язане надавати додаткову відпустку в зв'язку з навчанням (далі — навчальна відпустка) працівникам, які перебувають з ним у трудових відносинах та навчаються без відриву від виробництва у:

- середніх загальноосвітніх вечірніх (змінних) закладах освіти;
- професійно-технічних навчальних закладах;
- вищих навчальних закладах;
- закладах післядипломної освіти;
- аспірантурі.

Метою роботи був встановлений всебічний аналіз, розкриття сутності і особливостей правового регулювання часу відпочинку. Оскільки КЗпП України не дає визначення часу відпочинку, то першочерговим завданням було визначення цього поняття. У трудовому праві традиційно під часом відпочинку розуміється час, упродовж якого працівник є вільним від виконання своїх трудових обов'язків і має змогу відновити свої життєві сили для наступного підвищення продуктивності праці.

Друге завдання полягало у визначенні проблем посилення юридичних гарантій і реалізації права на відпочинок. Оскільки розробники проекту ТКУ до часу відпочинку відносять перерву для відпочинку і харчування, пропонуємо вдосконалити главу 5 чинного КЗпП, доповнивши її статтями, які б регламентували порядок та умови надання перерви для обігріву та спеціальні перерви для відпочинку окремих категорій працівників. Також доведено, що для відпочинку надаються лише щорічні відпустки, оскільки інші види відпусток (творчі, соціальні та відпустки у зв'язку із навчанням) мають цільовий характер, що не пов'язаний з відновленням працездатності працівника.

Примітки

1. Конституція України: від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. 1996. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 р., № 322-08 // ВВР УРСР. 1971. № 50. Ст. 375.
3. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. К. : Довіра, 1998-1999. Т. 3. 1999. 667 с.
4. Закон України «Про відпустки»: практика його застосування // Праця і зарплата. 1998. № 14. Липень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр>.
5. Гордієнко М.І. Поняття часу відпочинку працівників органів внутрішніх справ // Право і безпека / за ред. О.М. Головка. Х., 2004. № 1. Т. 3. С. 69-72.
6. Трудовое право в вопросах и ответах: [учеб.-справочное пособие] / под. ред. В.В. Жернакова. Х. : Одиссей, 2007. 624 с.
7. Грузінова Л.П. Трудове право України: [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.]. К.: МАУП, 2003. 103 с.
8. Трудове право України: [навч. посібник] / за ред. П. Д. Пилипенка. К. : ВД «Ін Юре», 2003. 536 с.
9. Прокопенко В. І. Трудове право України: [підручник]. Х.: Консум, 1998. 480 с.
10. Карпенко Д. О. Основи трудового права: [навч. посібник]. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 656 с.

Отримано 28.02.2018 р.

Науковий керівник: **Ганаба Світлана Олександрівна,**
д. філософ. н., доцент кафедри філософських дисциплін
К-ПНУ імені Івана Огієнка

СУВЕРЕНІЗАЦІЯ «ІНШОГО» У СВІТЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Однією із визначальних характеристик сьогодення є багатокультурний вимір світового соціуму. Якщо раніше інша культура була чимось далеким і примарним, то тепер вона опинилася зовсім поруч, у межах свого культурного простору. Наближення «інших» світів впливає на життєві практики, морально-світоглядні орієнтири, сприйняття сучасної людини. Вона набуває нового досвіду, нових умінь, навичок, а відтак, розвиває здатність долати межі власного культурного середовища та «перебувати» в інших світах, які втрачають для неї риси чужорідності та ворожості. Виникає ситуація, у якій зникає чужість, інакшість до світу моєї культури. У світі Іншого, відмінного від власного досвіду ми дедалі частіше надibuємо на ознаки його присутності. Ситуація, коли зникає феномен Іншості і світ дедалі більше набуває обрисів «тожсамості» містить у собі низку небезпек. «Зникнення» Іншості є драматичним для власної, узвичаєної культури, оскільки позбавляє її проєкції подальшого розвитку. Світ набуває обрисів стандартизації, тотальності, дискурсу монокультури.

Проблема взаємодії Свого та Чужого (Іншого) знайшла відображення у філософській думці ХХ століття. Свій та Чужий постають у різних образах: як місце зустрічі Я і Ти у діалогіці М.Бубера, М.Бахтіна; як зріз знайомості та чужості у герменевтиці М. Гадамера; як руйнація раціоналістичних та універсалістських домінант та перехід до культури різноманіття у постмодерністських практиках Ж.-Ф. Ліотара; як перетин світу Свого і Чужого у феноменології Б. Вандельфельса тощо.

У «Топографії Чужого: студії з феноменології Чужого» Б. Вандельфельс вимальовує новий гуманістичний модус взаємодії з Чужим (Іншим). Філософ виступає з ідеєю дипломатичної суверенності, недоторканості Чужого. Свій та Чужий, на його думку, – це не автономні одиниці, котрі взаємодіють лише у зовнішньому світі, вони виявляють і внутрішню присутність: Своє не позбавлене Чужого, Чуже містить Своє. Взаємодоповнювальність Свого та Чужого зумовлює створення не єдиної універсальної єдності, а передбачає між-світи, культурний між-простір, тобто універсалізацію у множині: «Спільний світ, який вимальовується в універсалізації, можна визначити як світ, що шириться, розширюючи свої можливості, але не залишає ігрового простору своїх можливостей. Інакше відбувається із між світами, які є і залишаються чужими один до одного. Своє виникає тут у відповідь на чужі домагання» [1, с.70]. Власне, Чужість, як Інакшість до світу Свого, у взаємодії з ним повсякчас стверджує, що моя культура здатна викристалізувати свої нові грані та смисли, сприйматися повсякчас у незвичному для себе ракурсі, тобто породжувати «чужість самої собі». Чужий є еліксиром життя та розвитку Свого. Чуже та Своє розуміються як кореляти інтерсуб'єктивного

конституювання дійсності. По-справжньому ціннісним є процес взаємодії різних культурних світів, де кожен із учасників не втрачає свого «культурного обличчя», однак кожного цей діалог збагачує. У цьому контексті «глобальна культура являє собою структуру спільних відмінностей»[4, с.19].

Діалог рівновартісних культурних Іншостей дозволяє їм викристалізувати нові грані свого самобутнього буття та у культурному синтезі з іншими творити нові, адекватні суспільним реаліям, конфігурації значимих для людства цінностей, пріоритетів, оцінок. Еволюція у напрямку до мультикультурного світобуття зумовлює розуміння суспільного розвитку як процесу постійної соціалізації людини, що відбувається у культурно-аксіологічній площині. Водночас, діалог Свого та Чужого дозволяє «вберегти» людині «власну самість» перед загрозою уніфікації та деперсоналізації глобалізованого світу, обрати в соціумі те, що є для неї найбільш особистісно-значимим.

Трагедія людини та сучасного світу також полягає у втраті певною мірою чутливості та здатності морального сприйняття інших людей. Йдеться про усунення зі сфери свідомості етичного зв'язку з іншими, не використання емоційного потенціалу у стосунках з іншими людьми. «Ці інші не обов'язково стають ворогами чи демонами, радше чимось на зразок статистичних даних, обставин, бар'єрів, факторів, неприємних деталей і зайвих перешкод. Але водночас перестають бути людьми, з якими хотілося б зустрітися «віч-на-віч», обмінятися поглядами», – пишуть З. Бауман та Д. Донскіс [1, с.42]. Аналізуючи особливості духовної квітенсенції сучасної епохи дослідники вказують на зміну природи зла. Якщо для людини раніше чітко існувала дилема поганого й доброго, зла й добра, прийняттого та неприйняттого тощо, на яку вона могла орієнтуватися у своїх помислах і прагненнях та на які мала зважати вибудовуючи поведінкові стратегії тощо, то тепер цього не має. Зло втратило свої чіткі форми та межі, вони розпорошено та є скрізь. Сьогодні ми більше не знаємо де воно локалізується. Зло існує скрізь і зрозуміло не у вигляді злих демонів чи геніїв. «Диявол ховається радше там, де ми зазвичай вбачаємо норму чи навіть тривіальність і банальність буденного життя, а не у відхиленнях від норми, патології, викривленнях тощо», – пишуть З. Бауман, Л. Донскіс [1, с.48]. Зло існує як незалежна й паралельна реальність. Воно не розглядається як протиставлення чи недостатність добра. Втративши свої чіткі форми та звичні прояви, зло набуло загального поширення й живе у кожній нормальній людині. Полишене форм й орієнтирів прояву, плинне й можливісне воно творить для людини життя без альтернатив. Найгіршим є не потенціал зла у конкретній людині, а ті ситуації та обставини, яким не змогли завадити ні віра людини, ні її культура, ні стосунки тощо. Як приклад публічні страти та катування. Публічна демонстрація жорстокості знищувала будь-який реальний зв'язок із людиною, яку катували та вбивали. Всі ті, хто спостерігав за езекуцією були байдужими, оскільки жорстокість й насилля вчинялися не проти «реальних людей», а проти злочинців й «ворогів народу». При цьому у них нівелюється здатність відчувати співчуття та емпатію. Таким чином, навіть психічно здорова, нормальна людина за певних умов на якийсь час може перетворитися на морального виробка чи соціопата, що не виявляє жодного співчуття до страждань людини, яку піддають тортурам. Люди, що вилучають із зони своєї чутливості певних людей чи навіть цілі соціальні групи не є демонами. Нівелювання людиною свого емоційного, духовного

потенціалу є радше нормою, аніж винятком для сьогодення. На цю особливість сучасного буття звертають увагу З. Бауман та Д. Донскіс у праці «Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності». Такий настрій та поведінку людей вони окреслюють поняттям – адіафоризація. Це поняття дослідники трактують як «певні дії та/чи бездіяльність по відношенню до певних категорій людей поза віссю моральності-неморальності, тобто, поза «універсумом моральних обов'язків» і поза сферою явищ, що підлягають моральній оцінці; хитрощі, щоб проголосити такі дії чи бездіяльність – прямо чи непрямо – «морально нейтральними» й уникнути морального безчестя (так би мовити, вигадане повернення до стану райської наївності перед першим надкусом плоду з дерева знань про добро і зло)» [2, с.52]. Даний термін означає байдужість, не зворушливість, певні дії, що вільні від можливих мук сумління. Ризик втратити душевну здатність сприймати те, що відбувається у світі й співчувати людям, які страждають зумовлене динамічним ритмом сучасного життя, стрімким поширенням технічних та технологічних новацій, війнами за рейтинги та прибутки ЗМІ у просторі віртуальності тощо. Така поведінка людини, на думку З. Баумана та Д. Донскіса, має серйозні наслідки: інструментальна раціональність; масове суспільство і масова культура, тобто, постійне, що миттєве перебування у натовпі (візьміть хоча б телебачення та Інтернет); багатоголосся внутрішнього «я»; й таке світобачення, ніби ви завжди огорнуті невідомою силою, завдяки якій ніхто вас не впізнає, не ідентифікує і не зганьбить [1, с.50]. Таким чином, речі, котрі ми не пов'язуємо з нашим життям стають неважливими для нас. Їх існування відірване від нашого буття у світі. Вони не належать до сфери нашої ідентичності та самооцінки. «Коли ви постійно бачите в кіно авіакатастрофи, то починаєте дивитися на них як на вигадку, що ніколи не трапиться у реальному житті. Насильство, яке щодня демонструється, перестає викликати здивування чи огиду. Наче стає звичним. Але водночас залишається нереальним – так само здається, що з нами такого не може статися. Це трапилось не з вами. З кимось іншим. З іншими. Ці «інші» є вигадкою митців, аналітиків, науковців чи журналістів. Реальне ж тільки те, що трапляється з нами. Фізично і безпосередньо. Фактично», – зазначають дослідники [2, с.51].

Чи можливо й яким чином подолати синдром моральної сліпоти? Питання доволі складне й неоднозначне, а тому чітко прописаних рецептів бути не може. Одним із варіантів, шляхів у цій справі є використання досвіду минулого, активізація історичної пам'яті. Мова не йде про просту трансляцію досвіду минулих поколінь у практики сучасного життя. Сучасні реалії мають кардинально іншу соціальну природу. Тому потенціал минулого є можливим лише як орієнтир для збереження ціннісних набутоків та вироблення нових духовних орієнтирів.

Історія може бути як предметом суперечки, так і предметом філософських й культурологічних роздумів про взаємовпливи культурних надбань. Врахування та визнання культурного досвіду Іншого як продуктивного та вартісного зумовить емпатійне єднання різностей, презентує самобутність та культурний колорит власного життя, дозволить подолати комплекс меншовартісності та відновити морально-духовні координати, які зазнали деформацій в тоталітарну добу. На сферу історичної освіти покладається завдання формування у молодого покоління здатності до взаємної толерантності та емпатії у прийнятті Іншого, плекання духовної гнучкості та здатності до компромісів, орієнтування учнів на розуміння

життєвих цінностей і пріоритетів, відмінних від звичних для них, визнання соціальної рівності, оскільки усі люди є однаково цінними. Діалогове розуміння минулого презентує історію як динамічний та відкритий процес, як «співголосся» унікальних, самоцінних, вартісних культурних світів і життєвих практик.

Примітки

1. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності / Пер. З англ. О. Буценка. К.: Дух і літера, 2014. 280с. (Сер. «Бібліотека Спротиву, Бібліотека надії»).
2. Бауман З. Плинне зло. Життя без альтернатив / Пер. З англ. О. Буценка. К.: Дух і літера, 2017. 188 с. (Сер. «Бібліотека Спротиву, Бібліотека надії»).
3. Ванденфельс Б. Топографія Чужого: студії з феноменології Чужого. К.: Дух і Літера, 2004. 234 с.
4. Табачковський В. Гуманізм та проблема діалогу культур // Філософська думка. 2001. №1. С. 6-25.

Отримано 01.03.2018 р.

Михайло Дужев,

учень 11 класу Кам'янець-Подільського ліцею

Науковий керівник: **Сидорук Сергій Антонович,**
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
К-ПНУ імені Івана Огієнка

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ В 1920-Х РОКАХ

Бурхливі події початку 20 століття що, стрясає українські терени, принесли як тяжкі випробування, так і нові можливості для самоствердження української нації. Більшовицька влада запровадивши процес «українізації», хоч і підтверджувала її як «офіційну» лінію, але на ділі цей процес відбувався дуже складно і носив вимушений характер. На такий крок більшовицька влада йшла задля вкорінення своєї влади на всій території України та для нівелювання досягнень національно-визвольних процесів. У багатьох сферах суспільного життя, свідомо налаштовані українці, подекуди не розуміючи на яку небезпеку наражали себе та своїх близьких, намагались розвинути надані здобутки незалежної української держави, примножити їх та довести до логічного завершення. Так, і в житті церкви відбувались внутрішньо-організаційні зміни, що мали виправити історичну несправедливість і подарувати українському народові, справжню національну церкву, що на превеликий жаль не було збудовано за часів УНР. Церква, як частина живого соціально-суспільного організму в повній мірі відчула на собі увесь цинізм більшовицької влади, її підступність та невгамовну жагу до знищення усього українського.

Становлення та розвиток української автокефальної церкви є однією із тем, що практично одразу з наукової площини перейшли в політичну та ідеологічну, що підкреслює її актуальність. Перші праці, присвячені виникненню УАПЦ здебільшого належать перу її очільників та активних учасників українізації церкви. Тому їх інтерпретують радше як джерела, а не наукові дослідження. Умови для

об'єктивного вивчення, аналізу та критичного осмислення проблеми склалися лише після здобуття Україною незалежності. Проблеми взаємин більшовицької влади та церкви знайшли своє відображення в працях сучасних дослідників А. Киридон, А. Зінченка, Б. Андрусишина, В. Пашенка, Л. Бабенка, Р. Подкура, В. Прокопчука, В. Нестеренка, С. Жилюк та О. Галамай.

Відповідно, метою написання цієї статті, є висвітлення регіональних аспектів руйнування більшовицьким режимом Української Автокефальної Православної Церкви, як однієї зі складових національного відродження.

У зв'язку зі згортанням політики українізації й наростанням тоталітарних тенденцій у суспільно-політичному житті Наддніпрянської України наприкінці 1920-х рр., влада взяла курс на ліквідацію УАПЦ. Окремі показові судові процеси щодо діячів автокефалії на Поділлі було підготовлено радянськими спецслужбами ще раніше. Так, 27 вересня 1921 р. у Шевченківському театрі Кам'янця-Подільського розпочався суд над так званим “Антонівським чудом”. 35 священників та парафіян звинуватили у тому, що вони поширювали чутки про явлення Матері Божої в селі Антонівка Миньковецького району та в навколишніх населених пунктах. Серед заарештованих були й священники УАПЦ: наприклад, колишній Кам'янецький єпископ Максим Задвірняк, керівник автокефальної громади в Новій Ушиці Стефан Бутко та інші. У судовому вирокі заарештованих звинувачували в тому, що вони говорили, що “ідеологія української церкви висока, що Червона Армія не христорлюбива” тощо. Оскільки процес носив показовий демонстративний характер, то й вироки підсудним були відносно м'якими: 6-12 місяців ув'язнення [4, с. 344].

Після ідеологічного штурму проти Української автокефальної православної церкви в 1920-их рр. більшовики розпочали справжню війну проти релігії. Карні органи чинної влади розробляли й втілювали в життя таємні операції проти церкви. Незважаючи на те, що продовжувалась реєстрація парафій православних церков, йшло їх поступове знищення у вигляді закриття храмів, руйнування святинь, початку репресій проти ієрархії та духовенства.

Проте в 1920-х рр. репресії проти духовенства й вірян ще не набули характеру масового фізичного знищення. У антирелігійній політиці більшовиків цього періоду загалом переважали методи адміністративного чи податкового тиску, дискредитації духовенства, здійснення контролю над внутрішньоконфесійним життям тощо [3, с. 35].

З 1926 р. радянська влада розпочала фронтальний наступ на церкву, наклавши високі податки на українські парафії та обмеживши діяльність духовенства. Священнослужителі позбавлялись виборчих прав, переслідувань зазнавали й ті, хто підтримував духовенство. Так, у документах зазначалося: “...за наділення попів землями притягувати до суду” [1, с. 89]. Церква оголошується «осередком мракобісся та контрреволюції», що в умовах реалізації партійного гасла про “загострення класової боротьби при побудові соціалізму” мало певні “оргвисновки” [8, с. 20].

Контроль за діяльністю церкви та дискредитацією її духовних лідерів здійснювали органи ДПУ, які використовували різні засоби (шантаж, залякування, обіцянки, прямий підкуп). Вони приділяли велику увагу зібранням церковних служителів – окружним з'їздам, соборам, проведення яких без дозволу ДПУ не

дозволялось. Зібрання відбувались тільки за умови присутності працівника ДПУ чи представника окр(рай)парткому. Також після проведення зборів вимагали оформити детальний звіт, протоколи зборів, тези доповідей, проекти рішень та інші матеріали. А відділи окрпарткомів та райпарткомів мали обов'язково вчасно повідомляти ДПУ про проведення будь-яких зібрань духовенства.

Матеріальний стан духовенства нерідко ставав мотивом зречення окремих осіб від духовного сану чи причиною їхньої співпраці з ДПУ. Цей фактор впливав і на родинно-сімейні стосунки, долю дружин і дітей [2, с. 39-47].

Духовенство всіх релігійних об'єднань мусило виплачувати значні суми різноманітних податків, які часто перевищували прибуток священика. Залежно від статусу та кількості парафіян православний священик одержував від громади за рік 300-700 крб. Проте після сплати податків на індустріалізацію, тракторизацію, за використання землі, будинку, за виконання обрядів хрещення, облігацій держпозик тощо, після виконання самооподаткування, плану м'ясозаготівлі чи сільськогосподарського податку (здачі продуктів харчування) у багатьох священиків фактично не залишалось коштів для прожиття. Прикметно, що служителі культу, позбавлені владою виборчих прав і військового обов'язку, сплачували податки за неучасть у виборах і за невиконання військового обов'язку [3, с. 246-247].

Ключовими моментами, з якими пов'язаний процес ліквідації УАПЦ, були реалізація основних положень радянського законодавства про релігію та церкву в УРСР, втілення в життя таємних інструкцій спеціальних відділів карних органів влади по керуванню церковними громадами різних конфесій і церков і процес «Спілки визволення України», який пов'язаний з двома «надзвичайними» соборами УАПЦ (січень, грудень 1930 р.) і який став відправною точкою і підставою для формулювання обвинувачень у слідчих справах проти діячів УАПЦ упродовж 1930-1938 рр. в Києві та в інших регіонах України [8, с. 16].

Судове слідство в справі СВУ кваліфікувало українську церкву як організацію «націоналістичну», «контрреволюційну» і «петлюрівську», мовляв, «державу в державі», цілком протилежну й вороже наставлену до радянської ідеології [3, с. 162].

Процес «СВУ» готувався заздалегідь. Наприкінці 1929 р. у періодичних виданнях з'являються статті про «розкриття» підпільної організації.

Для процесу «Спілки визволення України» в якості обвинувачуваних було обрано діячів, які уособлювали в собі дух національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. та були яскравими символами української державності. Процес ставив за мету дискредитацію самої ідеї самостійності, а публічне «самовикриття» українських діячів мало викликати в населення зневагу та розчарування.

Недаремно слідчий С. С. Брук, як згадував Б. Ф. Матушевський, на допитах повторював: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання – і воно буде виконане; кого не поставимо – перестріляємо» [5, с. 43].

Процес «СВУ» відбувався в місті Харкові з 9 березня по 19 квітня 1930 р. у приміщенні оперного театру. Стверджувалося, що «СВУ» мала окремі секції, філії в містах УРСР, у тому числі в Кам'янець-Подільській окрузі.

Яскравим доказом репресивних дій проти УАПЦ та її служителів є сфабрикована справа Дунаєвського «філіалу СВУ». Головним фігурантом справи,

слідчі ДПУ визнали Павла Петровича Бутковського, на той момент завідуючого робітничої поліклініки. Як людина, що виховувалась у священницькій сім'ї, Павло Петрович докладав багато зусиль для створення в Дунаївцях Української автокефальної православної церкви. Розуміючи вірян у їх прагненнях, Павло Бутковський зумів організувати україномовне богослужіння. Цьому сприяла німецька громада, яка надала свою кірху для служби, і Кам'янець-Подільське духовенство, на чолі з єпископом Максимом Задворняком. Зрозуміла для усіх служба рідною мовою, надихнула усіх вірян на створення нової церкви [5, с. 43]. До учасників «контрреволюційного угруповання» почали приписуватись нові та нові імена. Так провідну роль у підривній діяльності отримали священник УАПЦ Микита Винарчук та колишній автокефаліст Прокоп Давиденко.

У доповідних записках голові ДНУ УРСР Балицькому зазначалось що по Кам'янець-Подільському округу було виявлено ще одну «контрреволюційну» філію, до якої входять автокефальні священники, а один із попів – Винарчук входить до ліквідованої організації лікаря Бутковського з м. Дунаївці [5, с. 152].

Керуючись своєю логікою, справи Микити Винарчука та Давиденка, як учасників автокефального руху, та ще й «контрреволюційних» угруповань, були виділені у окремі провадження.

Село Могилівка (з 1958 частина м. Дунаївці) стало центром так званих «контрреволюційних» настроїв. Починаючи з весни 1925 року, Микита Винарчук за підтримки Гната Осецького, Пилипа Баранюка, Ганни Севастьянкової, Леонтія Буяра, Василя Матера, Миколи Тращанського та ще декількох активістів розпочали боротьбу за встановлення у селі Української автокефальної церкви. Поступовими кроками, подекуди із конфліктами та бійками між віруючим, УАПЦ здобула широку підтримку серед місцевого населення.

Маючи патріотичне спрямування, церква швидко розвивалась, два діючих хори, регулярні панахиди за загиблими борцями за незалежну Україну, підтримка комітету з увічнення пам'яті С. Петлюри. Будучи харизматичною та соціально активною людиною, Винарчук проводив служби по інших селах округу – Блищанівці, Гуменцях, Супруньківцях, Чанькові, Яромирці. Приймав активну участь в окружних церковних зібраннях. Будучи особисто знайомим з митрополитом Липківським, не залишився поза увагою ДПУ – його викликали на «бесіду» [6, с. 418].

Прокоп Давиденко заслуговував на увагу з боку органів не в меншій мірі. Будучи священником УАПЦ у с. Рихта був активним учасником Кам'янець-Подільського Кирило-Мефодіївського товариства. Будучи справжнім українським патріотом Давиденко підтримував Микиту Винарчука, знав Ю. Й. Сіцінського, бував у нього вдома, користувався його бібліотекою. 23 жовтня 1929 року на черговому допиті єпископ Пивоваров дає таку характеристику Прокопу Давиденку: «Особа – хитра, більше скритна... Грав до мене роль в житті УАПЦ в Кам'янці, як один із заправил... Близький він зі священниками Кам'янецької УАПЦ, з Винарчуком – друг і обидва разом старалися з відкриттям Дунаєвецької парафії» [6, с. 419]. Таких слів які пролунали на допиті було більш ніж достатньо для арешту, що і трапилось 25 серпня 1929 року.

27 грудня 1929 року було прийнято рішення про окреме провадження так слідчі матеріали Винарчука М.О. і Давиденка П.О. разом із обвинуваченими були направлені в ДПУ УСРР.

29 січня 1930 року колегія ДПУ постановила: “Давиденка Прокопа Олексійовича ув’язнити в концтабір терміном на десять років, рахуючи строк з 25.08.1929 р., Винарчука Микиту Онуфрійовича ув’язнити в концтабір терміном на вісім років, рахуючи строк з 25.08.1929 р.” [6, с. 423-424].

Справа Павла Бутовського, який відбував ув’язнення в Іркутському окрузі 28 лютого 1931 р. судовою трійкою була переглянута, Бутковського було звільнено достроково без права проживання у м. Кам’янці-Подільському та околицях. Доля Павла Петровича сьогодні невідома, однак реабілітація в 1997 році може бути свідченням важкої долі, поневірянь, повторних арештів. Він, як і багато інших щирих патріотів, що проходили у групових справах 1929-30 років були знищені репресивною машиною СРСР [7, с. 937].

Безслідно зникли П.О. Давиденко та М.О. Винарчук, у такий спосіб тоталітарний режим знищував та калічив життя тисяч свідомих подолян.

Упродовж 1926-1930 рр. відбувалися масові арешти, так було заарештовано п’ять ієрархів УАПЦ, 5 єпископів і понад 700 священників, з яких 48 – розстріляно. Загалом у сталінську епоху знищено 34 єпископи, 2000 священників та інших церковних служителів [5, с.62].

Українська автокефальна православна церква – перша, що була ліквідована та знищена в шовіністичній кампанії радянської влади.

По своїй суті безбожна та жорстока радянська влада, немов насміхаючись над вірянами, 28 січня 1930 року під тиском та погрозами розправи, скликало «надзвичайний церковний собор» з кількох недобитих єпископів та 40 священників. Зрозуміло, що рішення цього «собору» не мали іншої альтернативи як засудити та «самоліквідувати» УАПЦ, церкву яка дала надію багатьом вірянам [9, с.164-165].

Проте радянській владі було замало знищити саму церкву, через стійку ідею української церкви необхідно було ліквідувати її лідерів, послідовників та ідейних натхненників.

Приклади адміністративного тиску, що наведені вище, а також заходи державного контролю та антирелігійна істерія, що супроводжувалась закриттям церков – усе це складало комплекс насильницьких заходів проти церкви та духовенства. “Репресії” розглядалися як придушення релігійності.

Отже, у зв’язку із наростанням тоталітарних тенденцій в суспільно-політичному житті України наприкінці 1920-х рр. влада взяла курс на ліквідацію УАПЦ. У 1930 р. під тиском влади УАПЦ була ліквідована. Українізація православної церкви на Поділлі в цих умовах майже припинилась. Питання тепер стояло про виживання самої церкви. Але в окремих храмах Поділля богослужіння й надалі здійснювалась українською мовою аж до їх закриття в середині 1930-х рр.

Примітки

1. Галамай О.М. Православ'я на Поділлі у 20-х роках ХХ століття // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2002. Вип. 4. С. 89-92.
2. Жилюк С. Справа архієпископа Орлика: доля духовенства Волині – Житомирщини 20-х–30-х рр. ХХ ст. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2008. 150 с.

3. Киридон А. М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х рр. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 384 с.
4. Нестеренко В.А. До питання про українізацію Православної церкви на Поділлі у 1920-ті роки // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т.11 : матеріали сьомого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам’янець-Подільського національного університету”. Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2008. С. 335-347.
5. Пристайко В. Справа “Спілки Визволення України”. Невідомі документи і факти. Київ: Інтел, 1995. 448 с.
6. Прокопчук В. Репресії в Дунаївцях в контексті провадження справи «Спілки визволення України» // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Т.24. Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2014. С.413-428.
7. Реабілітовані історією: У 27 томах. Хмельницька область/ред.: М.П.Вавринчук (голова) та ін. Кн.2. Хмельницький 2009. 1182 с.
8. "З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ" – науковий і документальний журнал. Видається відповідно до постанови КМ України за № 530 від 11 верес. 1992. Засн. - Гол. редколегія наук.-документальної серії книг "Реабілітовані історією". Співзасновники - Інститут історії України НАН України, СБУ, Держ. к-т архівів України, Всеукр. спілка краєзнавців. 1997. №1-2 (4-5). 229 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.reabit.org.ua/magazine/>.
9. Мартирологія українських церков. Т. I: Українська Православна Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України. / Упоряд. Осип Зінкевич, Олександр Воронин, слово митр. Мстислава, передм. Аркадія Жуковського. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1987. 1208 с. [Електронний ресурс] Режим доступу:<http://diasporiana.org.ua/religiya/8020-martirologiya-ukrayinskih-tserkov-t-ukrayinska-pravoslavna-tserkva-dokumenti-materiali-hristiyanskiy-samvidav-ukrayini/>

Отримано 01.03.2018 р.

Катерина Єрешко,

учениця 10 класу

Кам'янець-Подільської ЗОШ №8 I-III ступенів

Педагогічний керівник: **Мельницька Юлія Володимирівна,**
вчитель історії Кам'янець-Подільської ЗОШ №8 I-III ступенів

РОЛЬ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ В ЖИТТІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО

Особливістю Кам'янця-Подільського впродовж багатьох століть, як і інших міст Поділля, був його різноетнічний склад населення. Поряд із корінним населенням українцями-«русинами» тут проживали поляки, вірмени, росіяни, євреї, турки та ін. У різні часи з огляду на складні соціально-економічні та політичні зміни в історії краю ці народи займали панівне становище у місті, а іноді навіть переважали місцеве населення в чисельності жителів. Саме це дало змогу євреям залишити помітний слід у суспільно-економічному, політичному та культурному житті Кам'янця-Подільського.

Відомості про те, коли з'явилися євреї в Кам'янці, загубилися в глибині століть, як і дата заснування міста. Перші спроби євреїв осісти в Кам'янці датуються XV ст. Зокрема, у 1447 році кам'янецький староста Павло Цемержинський видав розпорядження про заборону євреям проживати в місті більше трьох днів під загрозою тюремного ув'язнення [14, с.166]. Жителів, які переховували їх,

штрафували на 14 гривень [8, с.218]. Це розпорядження стосувалось тільки міста, у той час як околиці Кам'янця-Подільського вільно заселялися євреями. На підставі цього джерела в історичній літературі до недавнього часу панувала думка, що саме на початку XV ст. євреї почали оселятися в місті. Однак польський історик Ю. Кірик, опираючись на відомості львівських магістратських книг, доводить, що євреї проживали в Кам'янці у XIV ст. Слід зауважити, що Кам'янець у цьому випадку не був винятком серед міст Центрально-Східної Європи, де за Магдебурзьким правом євреї взагалі не приймалися до міського права і вважалися підданими та слугами короля, підпорядковуючись воєводі або старості [7, с.252].

Священник Н. Яворовський у праці «Исторические сведения о Каменце-Подольском и его православных церквах, в связи с гражданскою и церковною жизнью Подолии» вказує, що «Еще в 1465г. была принята против них решительная мера князем Литовским Александром, который приказал «жидову за земли нашею вьне выбити» и конфисковал недвижимое имение, принадлежавшее евреям»[4, с.226]. Тому польський уряд робив спробу обмежити свавілля цих сільських поселень. Так, комісія, призначена польським королем у 1518 р., заборонила євреям, які осіли в околицях Кам'янця-Подільського, закупувати худобу, що було повторено у 1543р.[8, с.219].

Проте наприкінці століття представники єврейського етносу досягли бажаного. 15 березня 1589 р. члени міського магістрату і польська громада Кам'янця-Подільського прийняли євреїв до числа городян і вони отримали дозвіл підпорядковуватися польській юрисдикції. Згода ця була затверджена королем Сигизмундом III [14, с.166]. Цей акт є першою правовою фіксацією становища єврейської громади у Кам'янці [1, с.236].

У XVII ст. поляки надали заступництво євреям, дозволяючи їм під час козацько-селянських повстань переховуватися за стінами замку, що викликало невдоволення городян. Тому вже у 1654 р. король був змушений скасувати цей привілей [4, с.229]. У зв'язку з тим, що євреї не залишали місто, подібні розпорядження були винесені у 1659, 1663, 1665, 1670 рр. У 1553 і 1665 рр. було прийнято акти, за якими на випадок відмови кам'янчанина-християнина від відкупку збору міських податків, що йшли на утримання фортеці (замкова повинність), таку вакансію могли зайняти євреї. У 1662 р. за матеріалами «поголовного податку» (сплачували податок міщани чоловічої статі, старші 10 років, а євреї – старші 8 років, крім духовенства і солдатів) податок вже сплачували 8% євреїв, що свідчить про зростання чисельності єврейського населення міста [3, с. 64].

Після захоплення міста військами Османської імперії у 1672 р., євреї продовжували мешкати в ньому. Правда, порівняно з 1662 р., їх було вже набагато менше – всього 35 родин [7, с. 255]. Після повернення Кам'янця до Польщі, у 1699 р., євреям було заборонено селитися в місті на підставі того, що вони нібито займалися тут шпигунством і торгували «живим товаром» на користь Туреччини. Незважаючи на цю заборону, єврейська громада продовжувала своє існування і на 1790 р. вже складала 431 особу [2, с.23].

У 1712 р. кам'янецький магістрат, затверджуючи статут цехів металічних виробів, ставив умову, щоб «у місті не жили євреї-партачі». Через 13 років польський король своєю грамотою вкотре заборонив євреям проживати і торгувати у Кам'янці, але єврейська громада не втратила своїх позицій.

Описуючи устрій міських громад, Ульріх фон Вердум у роботі «Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1679, 1671, 1672... через королівство Польське...» зазначив таке: «Місто ділиться на три частини: південна заселена вірменами, які мають тут свій окремий ринок, ратушу, гарну церкву й багато добре збудованих купецьких будинків. Центральну частину займають русини. Тут є великий міський дім з високою вежею, кілька гарних церков грецької релігії. У північній частині живуть поляки, які теж мають там свої костьоли, ратушу й ринок. Кожна частина має своє окреме управління, яке щодо справ і осіб видає рішення. Крім того, тут живе ще понад 70 єврейських родин, старшина яких також вершить судові справи своїх, причому так не обмежено, що може використовувати солдатів із замку для виконання своїх вироків.» [4, с. 229].

У XVIII ст. поступову конкуренцію польським та вірменським купцям і ремісникам складають євреї, які завдяки протекції шляхти проживають у Кам'янці, незважаючи на ухвалу польського Сейму від 1699 р. про заборону їм мешкати у місті [11, с.22].

Нестача будівельних матеріалів у міських жителів, дорожнеча продуктів харчування, відсутність задовільного житла для міщан та жовнірів, дефіцит коштів на реконструкцію укріплень, високі податки, політична нестабільність у краї – ось головний тягар для тодішніх кам'янчан. До цього додавалися ще й епідемії та непомірні побори від магістратів, керівництва замку, гарнізону, багатих купців та євреїв-перекупників. Так, 12 грудня 1725 р. король Август II заборонив євреям селитися і торгувати в місті [7, с.255]. Скарги від міщан та магістратів на самовільні діяння євреїв-перекупників до кінця 40-х рр. XVIII ст. досягли свого апогею.

У 1750 р. король Август III розпорядився, аби євреї залишили Кам'янець упродовж 24 годин. У документі також зазначалося, що хто із євреїв цього не виконає, то буде ув'язнений, а все його майно буде конфісковано.

Від початку 60-х і до кінця 80-х рр. XVIII ст. у передмістях Кам'янця та його найближчих околицях здійснювалися детальні переписи єврейського населення, перший із яких було проведено у 1756 р. Офіційно у джерелі наявність євреїв у місті не зафіксовано, однак вони в основному проживали у передмістях та замкових селах: Підзамчі, Довжку, Карвасарах, Зіньківцях, Руських і Польських фільварках. На території в межах трьох миль від міста у 1765 р. було записано 109 душ єврейського населення, а у 1775р. – 136 осіб. [7, с.256]. На 1790 р. за даними Ю. Й. Сіцінського в передмістях Кам'янця євреїв проживало: на Карвасарах – 168, Зіньківцях – 161, Підзамчі – 27, Руських фільварках – 24, Жабинцях і Вітовцях – 28, Довжку – 11, Поіезуїтському фільварку – 6, Польських фільварках – 3, Біланівці – 3, а всього 425 душ [8, с.221].

Хоча кам'янецькі євреї були вигнані з міста, їм все ж таки вдалося зберегти територіальну общину – кагал. Так, резиденцією кам'янецького кагалу стали Зіньківці [9, с.339]. До кагалу, як правило, входили купці, лихварі, грошовиті люди, членство яких передавалось у спадщину. Кагали відали адміністративно-фінансовими, судовими і релігійно-виховними справами. Першою і вищою посадовою особою кагалу був рабин [5, с. 262].

Історичні події кінця XVIII ст., що відбулися на терені України, змінили життя міста та, зокрема, єврейські громади. У 1793 р., за другим поділом Речі Посполитої, Кам'янець, як і більша частина Поділля, переходить під владу

Російської імперії. Однак уряд Катерини II не збирався чинити яких-небудь рішучих змін у становищі єврейського населення Поділля. Навпаки, ще у 1791 р. був виданий імперський указ про встановлення «смуги осілості», що закривав євреям доступ у внутрішні губернії Росії, окрім тих, що прийняли християнство [6, с.62]. То ж указом 1794 р. за Кам'янець-Подільським закріплювалися привілеї, якими він був наділений ще за часів Речі Посполитої. У ньому також вказувалося про заборону євреям проживати в місті.

Пом'якшення відносин російського уряду до єврейського населення відбувається за правління імператора Павла I. Указом від 8 вересня 1797 р. євреям дозволяється вільно проживати у Кам'янці-Подільському «на том основани, как они в других городах свободное пребывание имеют..» [5, с.259]. Із припису міністра Духовних справ і Народної освіти Подільському Цивільному губернаторові зазначалося, що основу перших єврейських мешканців Кам'янця склали заможні карвасарські євреї. Це дало їм змогу швидкого придбання міської власності. Так, у 1800 р. євреї вже володіють у Кам'янці 62 будинками з 563 [8, с.221].

У 1797 р. єврейська громада отримала можливість постійного проживання в Кам'янці, а Польські фільварки статус подільського містечка [9, с.339]. Це дало можливість заселяти фільварки єврейському населенню, не відчуваючи супротиву кам'янецького магістрату. Маючи фінансову могутність і самостійність та використовуючи уміння діяти спільно, єврейський кагал взяв у свої руки більшу частину кращих будинків поблизу Польської брами та польсько-фільварецького ринку, відтіснивши руських і польських ремісників на околиці міста (Видрівку, Біланівку, Зіньківці).

З 20 грудня 1809 р. 4 фільварки – Польські, Руські, Біланівка і Брестя – були включені у склад міста. Це посилювало приплив сюди з околиць єврейського населення, основними районами проживання якого стають Старе місто і Польські фільварки. Щоб урегулювати взаємовідносини між державою та єврейським населенням імперії, російським урядом була створена у 1803 р. комісія по влаштуванню євреїв [6, с.62]. А в грудні 1804 р., на основі розробленого нею проекту закону, було видано за підписом імператора Олександра I «Положення про облаштування євреїв», за яким підтверджувалася автономія єврейських громад. Єврейська молодь отримувала право навчатися у всіх навчальних закладах Російської імперії [10, с.69].

У 1834 р. в Кам'янці-Подільському нараховувалося 27 дворів єврейських купців, що вели інтенсивну торгівлю різними товарами як місцевими, так і закордонними. Поряд із цим у місті нараховувалось 219 дворів цехових євреїв, у яких проживало 409 чоловіків і 58 жінок [14, с.168]. Маючи стабільні економічні зв'язки з місцевою шляхтою та перебравши в свої руки фактично всю торгівлю та промисли, єврейська громада набирає досить вагомого впливу в місті у першій третині XIX ст.

Однак російський уряд, занепокоєний економічним зростанням єврейського населення у містах і містечках, смугою їх осілості, із 20-х рр. XIX ст. вдається до низки адміністративних і політичних заходів, що обмежували вплив єврейського населення. Досить жорстку політику щодо єврейського населення проводив російський імперський уряд за часів правління імператора Миколи I, що пов'язано з посиленням реакції у громадському житті імперії та великодержавницькою ідеєю.

У 1829 р. видано наказ про припинення призначення євреїв на громадські посади. У 1835 р. вийшло нове «Положение о евреях», яке офіційно зафіксувало «смуги осілості» і закріпило існуючі для євреїв обмеження. Що стосується кам'янецької єврейської громади, то урядом видано впродовж 1834-1835 рр. укази, за якими їм дозволялося проживати у місті, однак заборонялося будувати нові власні будинки і торгові лавки та купувати власність. Однак це не стосується Руських і Польських фільварків, де вони могли вільно вести забудову у відведених місцевою владою для цього місцях.

Єврейський кагал Кам'янця (з 1844 р. Кам'янецький раввінат) включав саме місто з передмістями, а також Карвасари та Зіньківці [5, с.260]. Проте після видання 7 січня 1850 р. указу про виселення за 50-верстну зону євреїв, які займалися контрабандою або ж були в цьому помічені, єврейське населення міста скоротилося і (за даними на 1850 р.) складало 920 сімейств, чисельністю 1773 чоловіки і 2250 жінок [14, с.168].

У 1857 р. було знято заборону проживати євреям у 50-верстній прикордонній зоні. Указом від 28 березня 1859 р. скасовувалися всі обмеження щодо придбання та будівництва євреями будинків у Кам'янці-Подільському [14, с.169]. Наприкінці ХІХ ст. орендування стає основним заняттям євреїв, відтіснивши торгівлю на другий план. Хоча законодавчі акти 1863 і 1865 рр. забороняли євреям тримати землю в оренді, вони різними шляхами і методами намагалися обійти закон, що обмежував їх права.

Указом від 8 грудня 1867 р. було визначено: євреї можуть бути винокурами і орендарями корчм, а також орендарними утримувачами або управителями при маєтках, млинах, бурякоцукрових, скляних, винокурних та інших заводах, завідування якими вимагало технічних знань і деякого оборотного капіталу [14, с. 170]. Але при цьому євреям заборонялося брати в оренду або в управління цілі маєтки, а також земельні угіддя.

Правління нового імператора Олександра ІІІ позначилося контрреформами у всіх галузях державного життя, в тому числі і в єврейському питанні. Так, указ від 3 травня 1882 року забороняв євреям у губерніях їх постійної осілості селитися поза містами, містечками і єврейськими землеробними колоніями та знову встановлювали 50-верстну прикордонну смугу, у якій заборонялося проживати німісцевим та іноземним євреям [13, с.148]. У цю смугу потрапляв і Кам'янець-Подільський. Однак проблема полягала в тому, що дуже важко було визначити німісцевих та іноземних євреїв в цій зоні, так як багато з них проживали тут вже десятки років і навіть з часів свого народження та отримали осілість. Тож подільським губернатором було вирішено, починаючи з жовтня 1882 р., виселяти тих євреїв, які будуть «замечены в предосудительных поступках», а також передбачалося виселення тих, що будуть визначені після реєстрації всього єврейського населення, яка почалася в Кам'янці-Подільському з кінця жовтня 1882 р. Переселення частини єврейських сімей з міста призвело до відсоткового зменшення євреїв відносно загальної кількості жителів.

Щоб не потрапити у списки немаючих права проживати, іноземні та німісцеві євреї переховувались від ревізії, переселяючись у передмістя, особливо на Карвасари. Так, у 1888 р. на Карвасарах проживало 754 чоловіки, серед яких євреї становили 76 %; на Зіньківцях проживало у 1859 р. 999 душ, серед яких євреї

становили 37 %, які за своїм соціальним станом склалися з бідних євреїв – ремісників [12, с.95].

Основним заняттям єврейського населення міста залишалися торгівля, виготовлення одягу, оборонна промисловість, прибутки з нерухомого майна та капіталів, у сфері послуг, навчальна діяльність, наука, література і мистецтво. Досить різноманітним був склад єврейського населення за своїм соціальним станом. Більшість становив стан міщан; зменшилась кількість купецтва; проте серед євреїв міста з'являються нові стани: особисті дворяни і чиновники, спадкоємні і особисті почесні громадяни, селяни тощо.

Що ж до єврейської громади Кам'янця-Подільського, то вона, не зважаючи на інтенсивні політичні та соціально-економічні події, що відбувалися в Російській імперії на початку ХХ ст., складала високий відсоток міського населення. Цьому сприяло певною мірою зменшення смертності серед єврейського населення міста. Однак, у результаті занепаду Кам'янця як торгового центру, через відсутність залізниці і великої промисловості, зменшується міграція євреїв у місто. Вони починають селитися у більш розвинутих промислових чи торгових центрах як от Балта, Проскурів тощо. Це призводить до поступового зменшення відсотку єврейського населення у місті. Так, у 1899 р. загальна чисельність населення Кам'янця-Подільського складає 34483 чол., євреї ж становлять 53 % [3, с.74].

Таким чином, можемо зазначити, що впродовж усього періоду існування єврейської громади в Кам'янці-Подільському його соціальна структура, професійна зайнятість визначалися, у першу чергу, політикою влади. Привілеями, заохоченнями, обмеженнями, податками, тиском влада намагалася ці процеси корегувати, а іноді навіть повністю змінити. Та все ж таки на початок ХХ століття єврейська громада становить більшу частину населення Кам'янця-Подільського, відіграючи досить значну роль у житті міста.

Жодна з європейських націй не пережила такої жахливої історії, не витримала стільки загальнонаціональних трагедій масового фізичного винищення людності, заборони національної мови і культури, руйнації національної духовно-культурної спадщини. Чим це не приклад для наслідування іншим націям, іншим народам, які забувають про своє коріння навіть у сприятливих умовах власного державотворення.

Примітки

1. Білецька О.В. Єврейське населення на Поділлі в другій половині XIV–першій половині XV ст. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол.: О.М. Завальнюк., В.І. Войтенко., Л.В. Баженов. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.1. С. 235-243
2. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори -2006», 2011. 211с.
3. Кононенко В.В. Єврейські громади Поділля у XV – першій половині ХХ століття // Наукові праці Запорізького національного університету: Історичні науки. Запоріжжя, 2015. Т. 1. С.71–75
4. Крамар С. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV-XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад: історико-правовий нарис. Кам'янець-Подільський: ПП«Медобори -2006», 2010. 336с.
5. Кундельський В.В. Єврейство в контексті міжнаціональних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої

- конференції / ред. кол.: Завальнюк О.М., Войтенко В.І., Баженов Л.В. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.1. С. 258-264.
6. Нариси з історії та культури євреїв України. Видання друге. Київ.: Дух і Літера, 2008. 440 с.
 7. Петров М.Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 480 с.
 8. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский: историческое описание. Киев.: Тип. С.В. Кульченко, 1895. 247 с.
 9. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. Біла Церква: О.Пшонківський, 2009. 994 с.
 10. Слободянюк П. Я. Єврейські общини Правобережної України. Хмельницький, 2005. 409 с.
 11. Трубочанінов С. В. Розвиток господарства Поділля у XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.2(4). Кам'янець-Подільський, 1998. С.22-29.
 12. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н. Яворского и Е. Сецинского. Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского комитета, 1895. Вып. 7. С.91.
 13. Хонигсман Я.С. Евреи Украины : Краткий очерк истории. Киев: НМК ВО, 1993. Ч. 1. 176 с.
 14. Щур Л.О. З історії єврейських поселень на Поділлі // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5(7). С.165-173.

Отримано 01.03.2018 р.

Владислава Кришук,
учениця 9-В класу
Кам'янець-Подільського НВК 14

Науковий керівник: **Найчук Антон Віталійович,**
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософських дисциплін
К-ПНУ імені Івана Огієнка

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ІСТОРІЇ

Необхідність у філософській рефлексії історичного процесу, як правило, виникає тоді, коли у житті суспільства відбуваються кардинальні зміни, які ставлять під сумнів ідеали і принципи, цінності і традиції, теоретичні схеми і цілі, що склалися. В сучасних умовах глобалізаційного світу особливого теоретичного та практичного значення набувають проблеми, пов'язані з розвитком політичних, соціальних і економічних сфер суспільства. Разом з тим, як зазначає П. Штомпка, «... для того, щоб зрозуміти будь-яке сучасне явище, необхідно звернутися до джерел і процесів, які його спричинили [1, с.13]», отже до їх історії. Однак утруднення визначення змісту історії, шляхів і проблем історичного пізнання полягає у тому, що в усіх його сферах присутня людина – головна дійова особа історичного процесу. Вона є історичною особою і творцем історії, а також – як дослідник, осмислювач всього історичного досвіту. Людський фактор вносить у пізнавальний процес багато питань суб'єктивного характеру, що ґрунтується, в першу чергу, на духовності, відповідному професіоналізмі кожної особи, на рівні та можливості інтелекту [2, с. 104]. Отже, природа історичного пізнання така, що

можливість пізнання істини обумовлюється тут і світоглядом науковця, і ідеологією, яку він проповідує, і методологією, яку він використовує. Це свідчить про певну початкову позицію науковця, про можливість інтерпретації історії. Як наслідок, у процесі цивілізаційного становлення, сформувалися різноманітні підходи до історії, історичного процесу, які в загальному можна об'єднати у три блоки: історія як регрес; історія як прогрес; історія-циклічність (перменантизм) [3].

Розуміння змісту історичного процесу як регресу, властива переважній більшості типів традиційних суспільств і характерна для більшості релігій і сакральних учень. Проте, як зазначає О. Дугін, не слід забувати, що більшість країн «третього світу» і деякі розвинуті країни (такі, як Японія, або країни Тихоокеанського регіону) до сьогодні живуть в умовах традиційних суспільств, де релігія (або інші форми сакрального) продовжують відігравати основну роль. У залежності від того, в якій мірі релігійна (сакральна) модель впливає на суспільство, культуру, погляд на історію (як на процес виродження людства, його деградацію, його регрес) залишається стійким і незмінним [4, с. 45].

Регрес (від лат. – рух назад) – перехід від більш високих форм розвитку до нищих; спад у розвитку чого-небудь; рух назад; зміни до гіршого; протилежність прогресу [5, с. 712; 4, с. 44-45]. Саме минуле виступає як якісно краще сьогоdnішнього й майбутнього, а суспільний устрій, суспільні інститути, в тому числі і держава, розглядають як щось сакральне, міфологічне, повноцінне і адекватне буттю – «золотого віку» [6, с. 31-32]. Істина, божественна цінність, божественна гармонія складають основи цього суспільства [7, с. 27-28]. Звідси впливає історична позиція, моральний вектор людини і суспільства – стримування потоку ентропії. На основі даної логіки вибудовується соціально-політична ідеологія консерватизму. Держава, суспільно-політичні традиції виступають, як фортеця на шляху «сковзання в нікуди». Звідси все набуває смисл і ціну в перспективі етики «протистояння часу», що відбивається в усіх формах відношення до суспільно-політичного мислення [8, с. 5-7].

«Воля та оптимізм» традиціоналізму формують дві версії консерватизму:

- активного повернення до джерел (активна версія);
- воля до збереження буття (пасивна версія) [9, с. 51].

У середині XVIII ст. серед просвітників почала формуватися інша тенденція – раціоналістична теорія прогресу. Проте ідея прогресу (від лат. – «рух вперед», «розвиток»), як поступального руху від нищого до вищого, від простого до складного. Обґрунтування поняття «прогресу» вперше було зроблено А. Тюрго. Прогрес, на його думку, має суспільне походження, тому можна вести мову лише про еволюційність соціальних відносин та взаємозв'язків, виносячи за «ризку» природні явища й феномени. Відтак прогресивність, іманентно притаманна всесвітній історії, є законом людської історії, поступальний розвиток і вдосконалення є процесом безпосереднього становлення якісно нового в усіх сферах життя суспільства. Водночас А. Тюрго зауважує, що в історичному поступі можливі етапи прискорення й уповільнення, хоча вони не можуть суттєво впливати на загальний прогресивний плин історії. «Маса людського роду..., – писав А. Тюрго, – завжди прямує, хоча і повільними кроками, до все більшої досконалості [10, с. 52]». Суспільство, суспільні інститути в концепції прогресивної моделі історичного розвитку виступають в якості поступового розвитку. Політичні інститути давнини,

які розглядаються в співвідношенні з сьогоденням, трактується як недосконалі. В прогресивній моделі суспільні процеси історії співпадають з процесом розвитку в цілому і є його відображенням. Смысл, цінності в процесі еволюції «накопичуються» в суспільстві, якісно його покращують. Відповідно суспільні відносини в даному контексті виступають як не самодостатні, перехідне явище, яке за певних обставин може бути подолане. Тому в прогресивній парадигмі суспільного розвитку висувається теза про необхідність, неминучість відмирання держави та інших традиційних соціально-політичних інститутів [11, с. 138-141].

Отже, модель історії як прогресу прямо протилежна традиційній моделі, в якості еталону виступає майбутнє, яке різними соціально-філософськими школами інтерпретується по-різному [12, с. 69-70; 13, с. 19].

Більш толерантну альтернативу прогресу, в порівнянні з регресом, складає циклічна модель історії. У сучасній науці вона представлена М. Данилевським (культурно-історичні типи) [2, с. 20-21], О. Шпенглером (високі культури) [14, с. 66], А. Тойнбі (локальні цивілізації) [15, с. 14-27], П. Сорокіним (культурні суперсистеми) та іншими. Значна частина теоретиків циклічної моделі історії підтримують ідею, що кожна цивілізація заснована на певній вихідній духовній передумові, великій ідеї, «сакральній цінності», або первинному символі, навколо яких формуються складні духовні системи [16, с. 192-194].

Циклічна (перманентна) модель не сприймає ні абсолютного прогресу, ні абсолютного регресу. Дані поняття є відносними тому, що його прихильники розглядають енергію історії людства, як щось постійне – в одному випадку вона прибуває (прогрес), в іншому спадає (регрес). Нове тут розуміється через співвідношення з постійним і незмінним. Теперішнє, минуле і майбутнє пізнаються ними через вічне. Позиція циклізму (перманентизму) не має яскравих послідовників в ідеологічних теоріях. Певним чином вона є проміжною між традиціоналізмом і прогресизмом. У кожному циклі можна виділити як прогресивні, так і регресивні тенденції. Суспільний устрій, політичні інститути не піддаються порівняльній оцінці між собою. Кожний наступний цикл історії породжує свої критерії та цінності, які проходять певні фази, а потім або ідуть в «небуття», або включаються в систему, як складовий елемент критеріїв і цінностей нового циклу [2, с. 60-66].

У сучасному світі необхідно враховувати всі моделі історичного розвитку, що знаходять своє відображення у законах системно-циклічної динаміки. Відбувається становлення і розвиток концепцій багатоваріантного і багатомірного світу, в якому поєднуються ритмічність і поступальність соціального процесу, його альтернативність і разом з тим невідворотність еволюції.

Примітки

1. Штомпка П. Социология социальных изменений [пер. с англ.; под. ред. В. А. Ядова]. М.: Аспект-Пресс, 1996. 416 с. (Программа «Высшее образование»).
2. Бондаренко Г. В. Историчне пізнання: питання теорії і практики. Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 189 с.
3. Барт Р. Удовольствие о тексте // Избранные работы: Семиотика. Поэтика: [текст]. М.: Изд. группа «Прогресс», «Универс»; 1994. С. 462-518.
4. Дугин А. Г. Философия Политики. М.: Арктогея, 2004. 616 с.
5. Философский словарь / [авторы-составители: И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Липецкий, А. В. Шуба]. К.: АСК, 2006. 1056 с.
6. Эллинские поэты: [сборник] / [пер. В. В. Вересаев]. М.: Гослитиздат, 1963. 407 с. (Б-ка

античної літератури. Греція).

7. Бердяев Н. Смысл истории. М.: Мысль, 1990. 175 с.
8. Гог К. Консерватизм: місце політики // Консерватизм: антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий, 2-е вид.]. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 5-7. («Політичні ідеології»).
9. Тюрго А. Избранные философские произведения [пер. И. А. Шапир]. М.: Соцэкгиз, 1937. 191 с.
10. Вишинський І. Книжка // Твори. К.: Держ. вид. «Художньої літератури», 1959. С. 41-158.
11. Франк С. Л. Духовные основы общества. М.: Республика, 1992. 511 с. (Мыслители XX в.).
12. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: в 2 т. [общ. ред. А. В. Гулыги]. М.: Мысль, 1973. Т. 2: Учение о праве, долге и религии. 1973. С. 7-78.
13. Каліцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи: історія комуністичної утопії. К.: Вид. дім «Всесвіт», 1996. 610 с.
14. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: в 2-х т. М.: Мысль, 1993. Т. 1: Гештальт и действительность. 1993. 669 с.
15. Тойнбі А. Дослідження історії: в 2-х т. [пер. з англ. В. Шовкуна]. К.: Основи, 1995. Т. 1. Ч. 1.: Поле історичного дослідження. 1995. С. 14-23.
16. Сорокин П. Социологическая история современности: Специализир. информ. по общеакад. прогр. «Человек, наука, общество: комплекс. исслед. М.: ИНИОН, 1992. 193 с.

Отримано 20.02.2018 р.

Олександр Олійник,

учень 11-А класу

Кам'янець-Подільського НВК №9 ім. А.М. Трояна
у складі спеціалізованої загальноосвітньої школи

I-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови
та школи мистецтв

Науковий керівник: Боровець Іван Іванович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії К-ПНУ імені Івана Огієнка

«МАЛА ВІЙНА»: ЗАБУТИЙ УГОРСЬКО-СЛОВАЦЬКИЙ КОНФЛІКТ БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ

Людство впродовж багатьох десятиріч не однієї раз зверталося до питання початку Другої світової війни, її провісників. Здебільшого, серед останніх фігурують аншлюс Австрії, Мюнхенська угода, Віденські арбітражі тощо. Разом з тим, з поля зору істориків, за окремими виключеннями, фактично випав угорсько-словацький конфлікт 1939 р., який проходив як неоголошена війна, і увійшов в історію як «Мала війна».

Поразка Австро-Угорщини у Першій світовій війні та її розвал зумовили суттєве переформування карти Центрально-Східної Європи. Згідно Тріанонського договору 4 червня 1920 р. новостворена угорська держава втратила свої давні північні території, так звані «Felvidek» («Верхні землі»), тобто Словаччину на користь Чехословаччини. Відтак вона не полишала надії на повернення цих територій і використовувала всі можливі засоби. Водночас угорська влада прагнула опертися на мадярофільські політичні кола у Словаччині. Піднімалося й питання, що лише угорський уряд дасть можливість Словаччині отримати автономію, в якій

їй відмовляли в Празі [8, s. 293]. Однак словаки не бажали повертатися до складу Угорщини [9, s. 144-148].

Восени 1938 р. суперечки знову активізувалися й набули міжнародного виміру. Є прикметним, що угорські претензії мали позитивний відгук у Варшаві. Польський уряд бажав отримати спільний кордон з Угорщиною, а тому підтримував її ревізійні плани [5, s. 229]. Очевидно, польські політики прагнули зблизитися з Будапештом для формування у майбутньому спільного дипломатичного фронту проти зазіхань СРСР та Німеччини. Словаки у цій ситуації намагалися маневрувати [4, s. 92]. У цей же час фіксуються чисельні порушення угорсько-словацького кордону. Диверсії та локальні збройні напади здійснювали члени угорських парамілітарних організацій та часто просто злочинці, які тероризували словацьке населення прикордоння [7, s. 31-39]. Точилися справжні бої чехословацьких підрозділів з порушниками кордону поблизу українського Берегова. При цьому більшість угорських полонених виявилися не терористами, а військовослужбовцями [7, s. 35].

Важливим завданням автономного словацького уряду, створеного 6 жовтня 1938 р., стала нейтралізація угорських претензій на словацькі території, які були висловлені Гітлером на Мюнхенській конференції 29-30 вересня 1938 р. 9 жовтня 1938 р. у м. Комарно розпочалися чехо-словацько-угорські переговори з врегулювання кордону за національним принципом, на яких делегацію Чехословаччини склали словаки на чолі з Й. Тісо та представник Підкарпатської Русі І. Парканій [6, s. 20]. Угорські дипломати зажадали, щоб за основу кордону була взята межа розселення угорців на 1910 рік [10, s. 35], що викликало незгоду у словаків, так як під контроль Угорщини б перейшла вся Південна Словаччина. Оскільки компромісу досягти не вдалося, питання мало стати предметом обговорення на форумі учасників мюнхенських домовленостей. Однак, зустріч у Відні 2 листопада 1938 р. показала, що Англія і Франція були незацікавлені у вирішенні словацько-угорських протиріч, віддавши регіон Центрально-Східної Європи в сферу впливу Німеччини та Італії. Міністри закордонних справ цих країн симпатизували угорцям. Тому за першим Віденським арбітражем площа Словацького краю зменшилася на 10307 км, на якій проживало 504114 угорців та 272337 словаків і чехів [6, s. 31]. До Угорщини відійшли міста Комарно, Нові Замки, Рімавська Сobotа, Кошіце. Дана перемога була відзначена угорцями пишним військовим парадом, який приймав сам лідер держави регент М. Хорті. Проте це не вгамувало ревізійні настрої угорців, про що свідчили постійні провокації та інциденти на прикордонні.

Угорська адміністрація на приєднаних територіях одразу ж стала здійснювати примусовий згін чеських, словацьких та українських колоністів, яких доправляли в спеціальний концтабір у Естергомі [3, с. 205]. У відповідь чехословацька влада стала організовувати «контрзаходи» щодо угорського населення на своїй території. Назривав збройний конфлікт.

Перша атака угорських підрозділів на словацькій території відбулася ще 14 березня 1939 р. у ході окупації ними Закарпаття. Зважаючи на реальну небезпеку, 15 березня новоутворений словацький уряд оголосив мобілізацію призовників 1932-1936 рр. у 21 окресі Східної Словаччини, причому вона відбувалася за національною ознакою, адже несловаків не призивали [2, с. 65]. Словаки були готові

й до загальної мобілізації та могли виставити 260 тис. особового складу армії та Глінкової гвардії (парамілітарні підрозділи словацької молоді) [12, s. 128].

Після півночі 23 березня угорські підрозділи розпочали масований наступ трьома колонами на східному кордоні Словацької держави [12, s. 132]. Нападники застосували підступні методи (наступ без оголошення війни, використання «білих прапорів», поширення недостовірних чуток). о 16 год. 23 березня угорські війська стали окопуватися. Напроти них лінію окопів стали створювати й словацькі підрозділи. Словацький уряд 23-24 березня вів фактично безперервні засідання. Міністр національної оборони Ф. Чатлош видав наказ про загальну мобілізацію. У країні наростав патріотичний підйом. Керівником оборони Східної Словаччини призначили генерала А. Малара. Він розвинув енергійну, але обмежену діяльність. Справа в тому, що німецькі війська, здійснюючи окупацію чеських земель, займаючи територію Західної Словаччини привласнили собі всю військову техніку і зброю [12, s. 133, 138, 146].

Угорці вибрали вдалий момент для удару. Війська щойно розчленованої Чехословаччини розформовувалися та передислоковувалися. Чеські військовослужбовці поверталися зі своїх частини у Богемію та Моравію. А в Східній Словаччині залишилися лише рештки двох дивізій, окремого піхотного та артилерійського полків [2, с. 65].

Попри зазначені негаразди в словацькій армії угорці, зважаючи на її опір призупинили наступ за 25-30 км. від кордону, встановленого Віденським арбітражем [12, s. 128]. У наступні дні, навіть після проголошення перемир'я, і 31 березня 1939 р., у день завершення словацько-угорських переговорів про зміну кордонів, збройні сутички, спровоковані угорцями, продовжувалися.

Паралельно із цим відбувалися бої і в повітрі. 23 березня словацька авіація змогла призупинити наступ противника, завдавши йому чималих втрат [1, с. 324] [11, s. 29]. Мали місце і повітряні дуелі [12, s. 141-147].

Угорська сторона, стурбована таким розвитком подій, здійснила бомбовий удар на аеродром міста Спішська Нова Весь [7, s. 105-106]. Ця акція стала першим в Європі масштабним нальотом авіації однієї країни на територію іншої країни за півроку до початку німецького наступу на Польщу.

Словацька сторона почала готувати контрудар. Однак він не відбувся через втручання у конфлікт міжнародної дипломатії.

Головним гравцем на дипломатичному рівні стала Німеччина. Формально Німеччина була незацікавленим арбітром в угорсько-словацьких переговорах про лінію розмежування. Проте на практиці німці «радили» словакам поступитися. Вони обрали сторону Угорщини. За основу мала стати фактична лінія, досягнута нападниками станом на 25 березня [12, s. 134-144]. Словаки не мали навіть моральної підтримки і в західних демократій, які проводили політику потурання Німеччині.

27 березня у Будапешті розпочала засідання двостороння комісія з визначення кордонів. Користуючись підтримкою Німеччини, угорська сторона висловила вимогу приєднання нових районів Південної Словаччини аж до залізничної лінії, що йшла від Кошиць через Пряшев на північ до Сабінова та Орлова [12, s. 152]. Проте це було суттєво більше, ніж угорські війська змогли окупувати на той час. Тому словаки всіма силами опиралися такій корекції

кордонів. 30 березня угорці адресували словацькому уряду ультиматум про затвердження за ними всіх де факто зайнятих територій. Словаки готові були воювати за їх визволення і зверталися за підтримкою до Німеччини, проте в Берліні їх плани продовження бойових дій різко відкинули.

4 квітня у Будапешті був підписаний двосторонній підсумковий протокол, що визначав кордон від р. Уж до польського кордону [3, с. 208]. Він так і не був затверджений Словацьким сеймом, що доводить принципову незгоду словаків з новими територіальними втратами.

Будапештські урядові кола офіційно так і не визнавали факту агресії, говорячи лише про невеликі зміни кордонів [12, с. 135]. Надалі не припинялася пропаганда, в якій вказувалося, що приєднання словацьких земель до Угорщини є неминучим, адже Словацька держава є нежиттєздатна через своє географічне розташування та економічну неспроможність [12, с. 149]. У зв'язку з цим словацько-угорські взаємини надалі залишалися напруженими. Проте найголовнішим висновком для угорців з подій «Малої війни» було їх «прозріння» та позбавлення від ілюзій щодо проугорських настроїв і симпатій у Словаччині.

Словацька дипломатія продовжувала прагнути ревізії першого Віденського арбітражу, повернення південних та східних територій, окупованих Угорщиною в 1938-1939 рр.

Таким чином, «Мала війна» березня 1939 р. як міждержавний збройний конфлікт стала фактично словацьким початком Другої світової війни. Причини конфлікту були закладені Тріанонським мирним договором 1920 р., який позбавив Будапешт словацьких земель. За підтримки Німеччини та Італії, Перший Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. повернув Угорщині Південну Словаччину. Не зупиняючись на досягнутому, Будапешт у середині березня 1939 р. взяв участь у розчленуванні пом'юнхенської Чехословаччини, приєднавши Карпатську Україну. Практично одразу ж угорські підрозділи розпочали наступ проти щойно проголошеної Словацької держави. Масштабні бойові тривали лише кілька днів, але їх було достатньо, щоб угорці пересвідчилися у небажанні словаків повертатися до складу Угорщини. Вирішення конфлікту відбулося дипломатичним шляхом на користь Будапешту.

Примітки

1. Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 352 с.
2. Кафтан О.О. «Мала війна» Словацької держави // Магістеріум. Історичні студії. Випуск 17. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2004. С. 64-68.
3. Пеганов А. О. Чехо-словацко-венгерские переговоры в ноябре 1938 – марте 1939 г. о реализации венского арбитражного решения // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 4 / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. Минск : БГУ, 2009. С. 205-210.
4. Пушкеш А.И. Внешняя политика Венгрии. Февраль 1937 – сентябрь 1939 г. Москва: Институт Славяноведения РАН, 2003. 461 с.
5. Deák L. Hra o Slovensko: Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933-39. Bratislava: Veda, 1991. 240 s.
6. Deak L. Viedenská arbitráž. 2 november 1938. Dokumenty II. Okupacia. (2 november 1938 – 14 marec 1939). Martin: Matica Slovenská (MS), 2003. 304 s.

7. Malá vojna v marci 1939 a jej miesto v pamäti národa / zostavili Martin Lacko, Michal Malatinsky. Krakov-Bratislava : Spolok Slovákov v Poľsku, o.z. Múzeum ozbrojených zložíek SR 1939-1945, 2016. 204 s.
8. Michela M. Plány Slovenskej autonómie v politike Maďarska 1918-1920 // Historický časopis. 2009. Roč. 57. č. 2. S. 271-297.
9. Michela M. Súhrnná správa o priebehu kampane protirothermerovej akcii v roku 1927 // Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove (DČHP). 2010. č. 2. S. 144-162. [on line] // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dejiny.unipo.sk/>
10. Mikuš J. A. Pamäti slovenského diplomata. Martin : MS, 1998. 143 s.
11. Petrik J. Spišská tragédia. Sláva hrobom našim. Marec 1939. Martin: MS, 1999. 83 s.
12. Tulkisová J. Ozbrojený maďarsko-slovenský konflikt z marca 1939 v správach sicherheitsdienstu // Vojenská história. Ročník. 11. 2007. článok. 4. S. 124-156.

Отримано 14.02.2018 р.

Давід Подгурний,

учень 10 класу

Кам'янець-Подільського НВК № 13

Педагогічний керівник: **Кушнір Яна Павлівна,**

вчитель історії Кам'янець-Подільського НВК № 13

ФЛЕШМОБ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

На етапі розвитку та становлення українського суспільства все більшої актуальності набуває проблема формування соціально активної особистості, її готовність діяти як в інтересах держави, так й у власних інтересах. Сьогодні українське суспільство потребує ініціативних, відповідальних громадян, здатних свідомо приймати обґрунтовані рішення та виявляти активність у розв'язанні соціальних проблем. Важливим є усвідомлення особистістю суспільних явищ, що зумовлює чітке уявлення про цінності, що функціонують у суспільстві та розуміння їх соціальної значущості [7, с. 211].

Велику роль у житті суспільства й держави відіграє підрастаюче покоління, оскільки воно являє собою ту соціальну групу, що несе в собі величезні потенційні можливості майбутнього. Формування у підрастаючого покоління соціальної активності є важливим завданням сучасного суспільства, що призводить до розуміння необхідності активізації роботи школи та інших соціальних інститутів щодо створення умов для розвитку соціально активної особистості, формуванні у неї готовності та вміння брати участь у діяльності, спрямованій на перетворення соціальної дійсності [1].

У свою чергу, формування соціальної активності в юності є умовою і результатом успішного формування соціальної зрілості, набуттям необхідних якостей, за допомогою засвоєння соціального досвіду. Важливою особливістю цього віку є становлення активної життєвої позиції молоді, яка дозволяє досягти успіху, як в особово-орієнтованій, так і в професійній діяльності, ставши корисною для суспільства людиною, усвідомивши соціальну значущість професії, проявляючи відповідальність і соціальну активність. Особливу увагу при цьому слід приділити розвитку мотиваційної сфери молодих людей [3, с. 156].

Останнім часом у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів усе більше уваги приділяється питанням формування соціальної активності особистості, оскільки вияв активності у соціальній сфері сприяє не тільки позитивному та конструктивному формуванню особистісної ідентичності, але й впливає на позитивні зміни у соціальній системі країни. Старшокласник постає як активний суб'єкт життєдіяльності, особа, що здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення та відповідати за їхні наслідки [7, с. 211].

Процес формування соціальної активності учнів передбачає: створення соціально-педагогічного виховного середовища, формування суб'єкт-суб'єктних відносин на основі діалогу «рівноправних» партнерів, організацію суспільно корисної діяльності, надання можливості учням проявляти себе у різних соціальних ролях, залучення учнів до різних видів суспільно корисної діяльності. Створення таких умов можливо при чіткому розумінні ідей і високому професіоналізмі педагогів. Теоретична і методична освіченість педагогічних працівників дозволить відмовитися від загальноприйнятих штампів у сфері навчання та виховання підростаючого покоління, вийти на новий рівень спілкування, реалізувати поставлені завдання [1].

Школа, вступаючи до співпраці з іншими соціальними інститутами, розширює соціальну взаємодію учнів, завдяки чому вони включаються до суспільно корисної діяльності, виконують різні соціальні ролі, збагачують свій життєвий і соціальний досвід. Скоординована діяльність школи та інших соціальних інститутів дозволить створити соціально-педагогічне виховне середовище, в якому учнівська молодь найбільш повно буде включеною до суспільних відносин.

Це виховне середовище характеризується сприятливим психологічним кліматом, який допомагає вільній реалізації потенціалу особистості, виникненню комфортної атмосфери співпраці. Сприятливий емоційний клімат середовища розкривається в суб'єкт-суб'єктних відносинах, які встановлюються між дитиною та дорослими у процесі соціальної взаємодії. В цих відносинах передбачається відкритість для взаємодії, необхідність співпраці і взаєморозуміння. Відносини на основі діалогу «рівноправних» партнерів сприяють розвитку старшокласників у процесі спільної діяльності через усвідомлення цієї діяльності й себе в ній, у діалогічному емоційному контакті з іншими людьми.

У цьому випадку виховання учнівської молоді спрямовується не на свідоме засвоєння учнями готових форм, стереотипів і способів соціального життя, а на вироблення за допомогою дорослих власних ціннісних орієнтацій, співвіднесення нормативного і внутрішнього плану особистості, оволодіння способами продуктивного спілкування й діяльності [1].

Широке впровадження в наше життя новітніх інформаційних технологій обумовило появу нових соціальних явищ, які набувають дедалі більшої популярності у молодіжному середовищі [8].

Новою формою організації молоді нового покоління, що з'явилась у результаті розвитку засобів масової інформації, інформаційних технологій та комп'ютеризації суспільства взагалі, є флешмоб.

Як особливий метод інформаційно-комунікаційної взаємодії, флешмоб виокремлюється за низкою ознак: стихійність, масовість, деперсоніфікація, відмова від фіксації інформації, процес заради процесу. Він практично неможливий без Інтернету: за допомогою мережі відбувається підготовка й координація акцій [9, с. 293].

Хоча явище флешмобу є дуже цікавим з різних поглядів, можна, на жаль, констатувати практично повну відсутність присвячених йому наукових праць. Найвідоміше дослідження, на яке посилаються нечисленні дослідники флешмобу – книга соціолога Г. Рейнгольда «Розумний натовп: наступна соціальна революція», у якій автор передбачив використання нових засобів комунікації для самоорганізації мас, є своєрідним прогнозом появи флешмобів, а не опрацюванням емпіричного матеріалу [5].

Найактивнішими учасниками флешмобів наразі є представники молодого покоління, які віддають перевагу менш формалізованим, неієрархізованим, епізодичним за способом мобілізації колективним діям. Рівність учасників, відсутність офіційних керівників, принцип консенсусу при прийнятті відповідних рішень дозволяє флешмобберам відчувати себе значущими елементами такої організаційної одиниці [2, с. 149].

Молоді притаманна гіперактивність, через що вона є активним учасником різних телешоу, флешмобів, політичних акцій та інших мистецьких розважальних форм. Через флешмоби учнівська молодь залучаються до вирішення проблем суспільства у незвичайній, але дуже актуальній зараз формі [6, с. 66-67].

Стимулювання соціальної активності молоді за допомогою флешмобу як виховного засобу передбачає поширення інформації про сутність цього явища, залучення юнаків до різних акцій та рухів, вивчення та узагальнення кращого міжнародного та вітчизняного досвіду флешмобів, сприяння соціальному становленню та розвитку молоді тощо.

Використання виховного потенціалу флешмобів у виховному процесі школи передбачає формування в учнівської молоді знання правил поведінки під час флешмобів, а саме: не можна порушувати етичні норми; не спізнюватися; не привертати до себе увагу; не створювати скупчень. Це дозволить посилити безпеку перебування молоді на акціях та спілкування у кіберпросторі [4, с. 55].

Зародившись як форма спонтанної креативності широких мас, флешмоб залишається явищем, в якому ініціатори і виконавці нічим не відрізняються: вони належать до тих самих вікових та соціальних груп, мають спільні ідеали і ментальність. Звісно, абсолютна більшість моберів належить до молоді, і не лише тому, що ця вікова група переважає серед користувачів Мережі та сучасних засобів комунікації. Причини полягають у самій природі флешмобів. Насамперед, це наявність розважального, ігрового компоненту. Учасники флешмобу не знають один одного в обличчя, їхні дії можуть викликати подив, засудження, розгубленість випадкових перехожих, сама акція триває кілька хвилин, але може вічно жити у формі відеозапису в Інтернеті – все це споріднює флешмоб з пригодою, невеликою авантюрою, яка підвищує рівень адреналіну в крові. При цьому пригода є абсолютно безпечною і не має жодних негативних наслідків. Про це дбають спеціально розроблені правила флешмоберів: не брати участь у флешмобі у стані

алкогольного сп'яніння, мати при собі документи, не порушувати закон та громадський порядок тощо [8].

Таким чином, флешмоб постає у свідомості молоді як оригінальна розвага, досить смілива дія, яка немає нічого спільного з традиційними розважальними заходами. Це відкриває досить широкі перспективи його використання в процесі пробудження національної самосвідомості та патріотичних почуттів, що знаходить підтвердження у розповсюдженні в останні роки флешмобів відповідного спрямування.

Переваги флешмобу як виховного засобу є очевидними. По-перше, він не сприймається як виховний захід, і не викликає негативних емоцій, які пов'язані з традиційними виховними заходами. По-друге, особистий досвід, власна дія набагато сильніше впливають на свідомість людини, ніж почуті чи прочитані гасла. Те, що стало частиною твого досвіду, починає, відповідно, переживатися як частина реальної історії даної особистості. Події, про які індивід читає в газеті або бачить по телевізору, можуть не зачепити глибини його «Я»; але подія, про яку він не просто дізнався у спільноті чи на форумі, а й у якій взяв участь, стає частиною «Я», оскільки в неї вкладені емоції, енергія та час. Формування відповідних морально-етичних настанов, прищеплення певних ідей в таких ситуаціях відбувається швидко та ефективно [8].

Флешмоб можна вважати новим соціальним рухом, тобто організованою групою людей, які об'єднані загальною метою змінення визначених аспектів своєї соціальної ситуації. Для таких рухів характерне пристосування дії, при якій розрахунок робиться на масову мобільність з метою зміни цінностей. Інша особливість організації нового соціального руху – це відсутність формального і бюрократичного засобу організації. При цьому перевага надається гнучкості з метою активного залучення нових членів до своїх цілей. Специфіка цієї форми полягає у тому, що кількість учасників необмежена.

Його планування може проходити через соціальні мережі, тому акція може розпочатися в межах однієї школи, продовжитися на рівні всього міста та розповсюдитися по всій країні. Ефективність флешмобу полягає у тому, що її учасники сприймають це як гру або спосіб розваги, але результати його проведення можуть перевищити всі очікування.

Враховуючи це, можна запропонувати учнівській молоді участь у патріотичному флешмобі з виконанням Гімну України або естафеті «Заспівай Гімн України в громадському місці та передай іншому». Такі форми патріотичного виховання діють не тільки на учасників акцій, а й на велику частку молоді, тому що зазвичай їх знімають та викладають у мережі Інтернет [6, с. 66-67].

Отже, соціальна активність сучасних підлітків – це процес, зумовлений соціальними та педагогічними впливами, здатними змінити життєві переконання і навіть поведінку молодого покоління. Формування соціальної активності учнівської молоді відбувається у взаємодії з однолітками, педагогами, суспільством в умовах спеціально організованої діяльності, результатом якого є залучення підлітків до соціальних і етичних цінностей. При цьому флешмоб як виховний засіб сприймається позитивно, бо є ненав'язливим інструментом, апелює до емоцій, особистого досвіду та морально-етичних настанов учасників, закликає їх до рішучих дій, самостійних рішень.

Флешмоб як форма соціальної дії являє собою ще не вивчений і не оцінений повною мірою засіб соціального виховання, що формує у молодих людей позитивну мотивацію до суспільно важливої діяльності, ініціативність, сміливість, винахідливість, здатність комунікувати та інше.

Примітки

1. Абрамова С. В. Педагогічні умови формування соціальної активності особистості [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_
2. Ісакова Т. О. Політичний флешмоб як форма реалізації нових ідентичностей в інформаційному суспільстві [Текст] // Стратегічні пріоритети. № 3 (24). 2012. С.144-151.
3. Кулінченко О. С. Соціальна активність молоді як чинник особистісного становлення [Електронний ресурс]. С.152-159. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/>
4. Петренко-Лисак А. О. Флешмоб как порождение информационного общества [Текст] // Коммуникативные стратегии информационного общества: труды 2-й Междунар. науч.-теор. конф. СПб: Изд-во Политехн. ун-та, 2009. С. 55-60.
5. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция [Текст] / [пер. с англ. А. Гарькавого]. М.: Фаир-Пресс: Гранд, 2006. 415 с.
6. Тупікова Г. А. Методичні засади виховання патріотизму майбутніх учителів у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс]. С. 60-67. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...
7. Уйсімбаєва М. Соціальна активність старшокласника: теоретичний аспект [Текст] // Наукові записки. Педагогічні науки. Вип. 135. С. 211-214.
8. Шерман О. М. Флешмоб як засіб патріотичного виховання [Електронний ресурс]. Режим доступу: virt.ldubgd.edu.ua/pluginfile.php
9. Якименко Н. О. Флешмоб у роботі сучасної бібліотеки у контексті соціальної комунікації [Електронний ресурс]. С. 292-293. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstrea>

Отримано 23.02.2018 р.

Софія Рахімова,
учениця 10 класу Кульчиєвецької
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Кам'янець-Подільської районної ради

Педагогічний керівник: **Клімчук Юрій Аркадійович,**
аспірант кафедри історії України
К-ПНУ імені Івана Огієнка, вчитель історії
Кульчиєвецької ЗОШ I-III ступенів

ІТАЛІЙСЬКИЙ СПРОТИВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В історії ХХ століття боротьба народів проти нацифашизму, що розгорнулася в роки Другої світової війни в Європі мала першочергове значення для майбутньої європейської світової цивілізації. Важливою складовою визвольної антифашистської боротьби був Рух Опору проти нацистських окупантів і їх помічників.

Спротив нацифашизму відіграв важливу роль у новітній історії Італії. Він вніс суттєвий вклад у звільнення цієї країни від окупантів, ліквідації фашистського режиму Б. Муссоліні, встановленні демократичного ладу, забезпеченні свободи і незалежності Італії.

Досвід, уроки, ідеали та традиції Руху Опору стали живою реальністю політичного і культурного життя післявоєнної Італії. У вітчизняній історіографії ця тема досліджувалася поверхнево, натомість у сучасній італійській історичній науці вона залишається однією з пріоритетних, адже теперішній розвиток Італії та становлення її як економічно-розвиненої країни залежить насамперед від національної свідомості та пам'яті про подвиги захисників рідної землі.

Форми і методи боротьби в окупованих країнах Європи були вельми різноманітні. Перш за все, це партизанський рух, організація збройних повстань, диверсійних акцій і страйків, саботаж на підприємствах, які виробляли продукцію для окупаційної влади, поширення підпільної преси [1, с.34].

Партизанський рух набув найбільшого розмаху у Франції і Бельгії, де основними формами Опору були саботаж, створення партизанських загонів, допомога арміям «союзників» (як правило, розвідка), рідше – організувалися напади на німецьких військових і «своїх» колаборантів.

У Нідерландах і Данії головними формами Опору окупантам стали антифашистські збройні демонстрації, керовані невеликими патріотичними формуваннями, саботаж і страйки на підприємствах. Акції масової непокори колабораціоністській адміністрації і великі диверсійні операції проводилися і в Норвегії [4, с.104-171].

При всіх національних особливостях західноєвропейський Рух Опору мав спільні цілі, він прагнув сприяти вигнанню окупантів і відновленню національної незалежності. Значний вплив на розвиток європейського Руху Опору мали перемоги на радянсько-німецькому фронті.

Широкого розмаху антифашистська боротьба набула в Польщі, Югославії, Чехословаччині, Греції, Албанії, окупованих територіях СРСР та інших країнах Східної Європи.

Зокрема, в Югославії з 1942 р. вела активні бойові дії Народна визвольна армія Югославії (НВАЮ). Влітку 1944 р. вона налічувала 350 тис. бійців. У листопаді 1943 р. було створено уряд нової Югославії – Антифашистське віче народного визволення Югославії на чолі з Йосипом Броз Тіто. Партизанські загони формувались у Греції та Болгарії. Значну роль у цьому процесі відігравали комуністи. У Польщі емігрантський уряд та його представництво керували боротьбою загонів Армії Крайової. Комуністи на противагу їм створили Гвардію Людову, яка спиралась на підтримку Москви [2, с.84-121].

На території України, Білорусі, в західних районах Росії, окупованих ворогом, партизанський рух теж набув великого розмаху. Там діяли цілі з'єднання під керівництвом Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР), створеного в травні 1942 р. Варто відзначити, що в Україні і Білорусії були створені власні штаби партизанського руху, які підпорядковувались ЦШПР. Вони застосовували різноманітні методи боротьби – від окремих диверсій до масової рейкової війни. Це відволікало від бойових дій на фронті значні сили гітлерівців. Крім того, на окупованих територіях діяли антифашистські національні формування в Латвії, Литві, Естонії, Білорусі, Росії. В Україні впродовж десяти років проти нацизму, фашизму і більшовизму боролася Українська Повстанська армія (УПА). Днем її утворення вважається 14 жовтня 1942 р. [6, с.169].

Характерною рисою Руху Опору в Європі було те, що до складу партизанських загонів, диверсійних і розвідувальних груп входили представники різних народів, втікачі з концентраційних таборів.

У країнах фашистського блоку умови для визвольного антифашистського руху були виключно складними. Нацистські і маріонеткові уряди встановили тут терористичний режим і жорстоко придушували будь-яку опозицію. Проте і в цих країнах після поразок нацистських військ у 1943 р. посилилася антифашистська боротьба.

Одним із найбільш численних і активних партизанських рухів проти нацифашизму в роки Другої світової війни розгорнувся на території Італії. Власне кажучи, антифашистський Опір в Італії почався ще в 1920-ті рр., як тільки Беніто Муссоліні прийшов до влади і встановив фашистську диктатуру. Ще восени 1941 р. в Італії комуністична, соціалістична партії і демократичний рух «Джустіція е ліберті» видали спільний маніфест проти війни. Це був перший сигнал до пробудження і об'єднання боротьби народних, антифашистських сил [3, с.185].

Туринські комуністи в серпні 1942 р. звернулися до соціалістів з пропозицією об'єднати зусилля. У листопаді виник перший у країні Комітет національного фронту. Разом з комуністами, соціалістами і представниками руху «Справедливість і свобода» в нього увійшли представники католицьких груп. Його можна, з повним правом, назвати прообразом майбутніх політичних комітетів руху Опору, що керували боротьбою проти фашизму в 1943–1945 рр. [8, с.112].

У грудні 1942 р. в Мілані відбулися підпільні збори представників демократичних партій і рухів, на якому були намічені основи створення більш широкого антифашистського фронту, що об'єднував би не лише соціалістів,

комуністів і демократів, а й лібералів, католиків і представників масової фашистської опозиції [7, с.134].

Однак, на початку Другої світової війни антифашистський Опір в Італії носив розрізнений характер і відносно успішно придушувався фашистською міліцією і армією [3, с.64].

Переломним моментом у долі Італії послужили кардинальні зміни в політичних настроях керівництва країни. Повний крах італійської армії (АРМІР) на Дону і звістка про перемогу Червоної Армії під Сталінградом, хвиля страйків на початку березня 1943 р., що прокотилася в Північних промислових областях Італії П'ємонту і Ломбардії, висадка англо-американських військ на о. Сицилія 10 липня 1943 р. – ось що зробило рішучий вплив на політику країни. Від Муссоліні відвернулися його найближчі прихильники. 5 липня «дуче» був позбавлений влади і взятий під арешт. У цей же день було створено новий уряд під керівництвом маршала Бадольо [8, с.264].

3 вересня 1943 р. новий італійський уряд уклав перемир'я з США та Великою Британією. 8 вересня 1943 р. Італія капітулювала. У відповідь, до кінця вересня 1943 р., Німеччина окупувала Північну і Центральну Італію. 23 вересня 1943 р. на окупованих Німеччиною італійських територіях була проголошена Італійська соціальна республіка («Сало») на чолі із звільненим Б. Муссоліні [10, р. 74-76].

Загалом, ситуація в Італії на той час була складною, адже країна з осені 1943 р. до квітня 1945 р. була розділена лінією фронту, який пересувався з півдня на північ. У той час, як на півночі панували гітлерівські окупанти, південь країни перебував під контролем англо-американських військових властей.

В Італії партизанська війна мала свої характерні особливості. Країна не тільки була окупована іноземними військами, а й перебувала впродовж багатьох років під гнітом диктатури. Тому в Італії, більш ніж в будь-якій іншій країні, партизанський рух поєднував збройну боротьбу з боротьбою соціальною, боротьбою за національну незалежність і свободу, причому на її характер позначалися гарібальдійські традиції першого Рісорджименто [4, с.77].

Для боротьби з окупантами був створений Комітет національного визволення Північної Італії, що став керівним органом Опору. Комітет зумів об'єднати майже всі політичні течії, що прагнули повалення режиму Муссоліні та звільнення країни від німецької окупації. Зокрема, антифашистські партії умовно були розділені на ліве і праве крило (лівими вважалися комуністи, соціалісти і партія дії, правими, відповідно, ліберальна, партії християнських демократів і «Демократія праці») [3, с.66].

Практично кожна політична сила створювала свої військові формування. Загони організовані компартією Італії називалися гарібальдійськими, в честь великого героя італійського Рісорджименто – Джузеппе Гарібальді. По-іншому їх називали групами патріотичної дії, котрих була переважна більшість. Загони, створені Партією дії, називалися «Справедливість і свобода». Свої загони створила Соціалістична партія, назвавши їх ім'ям Маттеотті (соціаліста, убитого фашистами в 1924 р.). Були також автономні бригади, республіканські бригади Мадзіні та народні бригади християнських демократів під назвою «Зелене полум'я», а також інші невеликі партизанські загони анархістів, католиків і монархістів, дії яких також координувалися Комітетом [11, р.104-109].

Крім того, у 1943–1945 рр. на Півночі Італії в умовах гітлерівської окупації і відновленого на нацистських штиках неофашистського режиму Муссоліні страйкових рух став постійно діючим фактором Опору. І тому саме зусиллями партизанського, страйкового руху і англо-американських військ вдалося звільнити територію Італію від німецьких загарбників.

25 квітня 1945 р. названо Днем визволення Італії від нацистсько-фашистських загарбників. Саме на цей день силами учасників Руху Опору були визволені від нацифашистів всі населені пункти окупованої Італії. Всього в період з 1943 по 1945 рік понад мільйон італійських патріотів взяли участь у визвольній боротьбі [5].

Таким чином, особливе значення в боротьбі з політикою агресора в роки Другої світової війни набув Рух Опору, який виявив унікальний досвід єднання розрізнених соціально-політичних сил у боротьбі проти нацистських окупантів та їх посібників. Порівняння боротьби проти окупантів на території Італії та інших країн Європи вказує на те, що італійський Спротив мав місцеві особливості, але розвивався за загальноєвропейськими закономірностями і є невід'ємною частиною європейського Руху Опору.

Примітки

1. Александров В. Новейшая история стран Европы и Америки 1918-1945. Москва: Гелла-принт, 2003. 358 с.
2. Антифашистское движение сопротивления в странах Европы в годы второй мировой войны /глав. ред. В. П. Бондаренко, П. И. Резонова. Москва: Соцэргиз, 1962. 733 с.
3. Батталья Р. История итальянского движения Сопротивления (8 сентября 1943 г. – 25 апреля 1945 г.). Москва: Иностранная литература, 1954. 290 с.
4. Движение Сопротивления в Западной Европе 1939-1945: национальные особенности /АН СССР. Москва: «Наука», 1991. 224 с.
5. Документы освобождённых партизанских зон Северной Италии (1944 г.) // Хрестоматия по новейшей истории в трёх томах (1939-1945 гг.) / под ред. Б. Г. Гафурова и Л. И. Зубок. Москва: Мысль, 1965. Т. 2. С. 324–335.
6. Жуковський І. Т. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни. Київ: Пошук.-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1997. 567 с.
7. Комолова Н. П. Движение Сопротивления и политическая борьба в Италии 1943—1947 гг. Москва: Наука, 1972. 443 с.
8. Секкья П. Монте – Роза спустилась в Милан. Из истории движения сопротивления в Италии. Москва: Политиздат, 1961. 404 с.
9. Anna Roberti. Dal recupero dei corpi I recupero della memoria. Nicola Grossa e i partigiani sovietici nel Sacrario della Resistenza di Torino. Torino, 2014. 168 p.
10. Manzari. G. La partecipazione della Marina alla Guerra di Liberazione ed i Resistenze. Roma, 2003. p. 118.
11. Santo Peli. La Resistenza in Italia. Storia e critica. Torino: Einaudi, 2004. 278 p.

Отримано 27.02.2018 р.

Дмитро Сварник,
учень 10 класу Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №10

Педагогічний керівник: **Желізняк Аліна Віталіївна,**
вчитель історії Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №10

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ (1648-1657 РР.)

За умов, коли сучасна Українська держава переживає складний процес свого становлення, важливе значення має дослідження історичних витоків нашої державності, оскільки це демонструє наступність в історії державотворення в Україні, закладає теоретичну основу ідей її національно-державного відродження. Це підкреслює необхідність осмислення історичного досвіду козацької державності середини XVII ст. Національно-визвольна війна українського народу або Національна революція 1648- 1658 рр. є кардинальною подією в історії України і взагалі однією з найважливіших в її історії [7, с. 265].

Уже в перший період української національної революції (1648-1657 рр.) у середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки було чітко визначені фундаментальні основи національної державної ідеї, що лягли в основу державотворчої діяльності Б.Хмельницького [10, с. 106].

По-перше, було сформульовано положення про соборність Української держави. У розмовах із королівськими комісарами було чітко засвідчено право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання. У реалізації задуманого плану Б. Хмельницький убачав відтоді основну мету своєї діяльності ("виб'ю з лядської неволі народ весь руський... тепер досить достатку в землі й князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу далі ляхам: сидіть, мовчіть, ляхи"). По-друге, було висловлено ідею незалежності утвореної держави від польського короля. По-третє, утворена Українська держава розглядалась як спадкоємиця Київської Русі. Зокрема, під час переговорів із поляками Б. Хмельницький відзначав замирення з Річчю Посполитою лише за умови, якщо її уряд визнає незалежність козацької України в тих кордонах, що "володіли благочестиві великі князі" [4, с. 387-388]. Специфічні засади внутрішньої організації козацької держави сформувалися під впливом двох основних чинників: традицій та звичаїв суспільного життя українців, насамперед Запорізької Січі, що стала своєрідним зародком новоствореної держави, та складного геополітичного становища, що зумовлювало постійну ситуацію надзвичайного стану в державі. Обидва чинники визначили напіввійськовий характер української державності. Саме у цьому контексті слід сприймати й назву козацької держави – Військо Запорозьке [1, с. 18].

Факти свідчать, що на початковому етапі революції (січень-березень 1648 р.) гетьман та його соратники не висували програми боротьби за незалежність України, оскільки спромоглися лише сформулювати ідею політичної автономії для козацького регіону. Так, у першій половині березня, під час переговорів з посланцями коронного гетьмана М. Потоцького, вони висунули вимоги щодо виведення

польського війська з території Задніпров'я та України, ліквідації тут "управління Речі Посполитої", права "укладати договори з іноземцями й зарубіжними монархами і робити все, що лише забагнеться їхній волі і бажанню" [6, с. 8]. Важливо відзначити, що ідею автономності Б. Хмельницький прагнув донести до населення козацького регіону. За даними одного із джерел, виступаючи із Запоріжжя у похід, він звернувся до народу з універсалами-закликами підійматися на боротьбу, обіцяючи відібрати "у ляхів всю Україну" [6, с. 10]. Після здобутих перемог під Жовтими Водами (5-6 травня 1648 р.) і Корсунем (16 травня 1648 р.) гетьман передав через Тугай-бея полоненому М. Потоцькому програму вимог до польського уряду, що передбачала створення по Білу Церкву й Умань удільної, з визначеними кордонами, держав. Так було вперше сформульовано ідею створення національної держави (хоч на обмеженій території і залежної від Польщі). Під цим впливом серед шляхти почали поширюватися відомості про наміри Б. Хмельницького відновити Українську державу й проголосити себе її монархом. Про це повідомляв 8 червня 1648 р. холмський єпископ поморському підкоморію: "Він уже іменує себе князем київським і руським, просуваючись далі, хоче центр війни заснувати під Володимиром" [8, с. 98].

Упродовж серпня-вересня у свідомості молоді української еліти почали виразно окреслюватися контури ідеї виокремлення у складі Речі Посполитої її третього суб'єкта – Руської (Української) держави, витвореної на теренах щонайменше Брацлавського, Волинського, Київського, Подільського і Чернігівського воєводств, котра б мала статус подібний до Великого князівства Литовського [12, с. 495]. Не випадково в оточенні гетьмана точилися розмови про утворення Руського князівства. Домогтися цього молода еліта намагалася шляхом зведення на трон короля, котрий став би «руським королем» і був би не католиком. У зв'язку з чим покладала надії на кандидатури московського царя чи трансільванського князя. Коли ж їй стало очевидним, що ті не поспішають оволодіти польським тронем, вирішила підтримати у боротьбі за корону брата Владислава IV Яна Казимира. Переможні битви 1648 – 1649 рр., унаслідок яких значну частину українських земель було визволено з-під польської влади, сприяли утвердженню Української козацької держави – Гетьманщини [16, с. 32].

Політична влада на звільнених територіях України та Запорожжя перебувала в руках гетьмана та старшини, обраної козацькою радою. Навіть в умовах війни козацькі ради розв'язували найголовніші питання внутрішньої та зовнішньої політики. Обраний козацьким товариством гетьман виконував законодавчі та виконавчі функції (видавав універсали, накази, розсилав листи). З часом у руках гетьмана зосередилася необмежена влада. Б.Хмельницький уже називав себе "самодержцем руським", посол Венеції говорив про нього як про "справжнього государя", а керівник англійської революції Олівер Кромвель називав його "імператором запорозьких козаків" [13, с. 294].

Що стосується території, то спочатку козацьке самоврядування поширювалося тільки на територію Запорозької Січі. Саме вона стала першим острівцем свободи й надії українського народу. На визволених українських землях скасовувався польський адміністративний устрій. Було ліквідовано воєводства, повіти, а замість них створювалися полки зі своїм територіальним поділом. У 1649 р. всю територію Української держави було поділено на 16 полків (на Правобережжі

– 9, на Лівобережжі – 7). Територія полку поділялася на 10-20 і навіть більше сотень. Сотні, як і полки, різнилися площею та чисельністю, були, наприклад, сотні, до складу яких входило по кілька тисяч козаків. Адміністративними центрами сотень були міста, містечка й великі села. Військово-адміністративну владу на території сотень здійснювали сотники. Існували сотенні військові канцелярії, сотенні суди тощо [9, с. 227].

Найвищим органом влади залишалася генеральна (військова) рада, яка розв'язувала політичні, військові та господарські питання.

Найвищим законодавчим органом держави стала Генеральна рада – загальна рада всього війська. Роль Генеральної ради перебрала Старшинська рада, що складалася з полковників і генеральної старшини. Поступово склад Старшинської ради розширився за рахунок представників міст, шляхти, духовенства [2, с. 94].

У процесі національно-визвольних змагань у світогляді козацької еліти, перш за все Богдана Хмельницького, відбулася певна еволюція від ідеї козацької автономії до створення незалежної держави. В основу державотворчого процесу було покладено модель військового територіального поділу та систему організації публічної влади Запорозької Січі. З часом під впливом обставин у житті козацької держави посилювалися тенденції переростання демократії в авторитаризм, а республіки в монархію.

У всіх галузях державного будівництва – у війську, адміністрації, судівництві, фінансах, у царині економіки й культури, Хмельницький виступає, як державний діяч великого формату.

Козацька держава періоду Б. Хмельницького мала всі характерні для будь-якої держави ознаки: політичну владу, територію, політико-адміністративний устрій, право, суд і судочинство, фінансову систему та податки, соціальну структуру населення, власне військо, активну зовнішню політику [11, с. 381-382].

"Українське питання" торкнулося інтересів цілого ряду країн і постало як одне з центральних у політиці, насамперед, Речі Посполитої та Московської держави, а також Криму, Швеції. Інтерес до нього проявляли Туреччина, Франція, Австрія, Бранденбург і придунайські князівства. Як відзначає Віктор Заруба, "...в цей час Україна (як територія), безпосередньо чи опосередковано, вільно чи невольно, через участь у політичній, дипломатичній чи військовій боротьбі, через перерозподіл її земель між сусідніми країнами, потрапила в сферу інтересів європейських політиків і була задіяна у творенні принципово нової геополітичної ситуації, причетна до виникнення нової розстановки сил у Східній Європі" [5, с. 97].

Так, за часів гетьманування Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) серед багатьох векторів зовнішньої політики Війська Запорозького, все ж виділилося три основних – це Польща, Росія та Крим, за яким стояла Туреччина. Це було зумовлено тим, що саме ці сусіди Війська Запорозького в середині – другій половині XVII ст.. повели запеклу боротьбу за вирішення на свою користь "українського питання" і саме вирішення головних завдань української революції в значній мірі залежало саме від розвитку українсько-польських, українсько-московських та українсько-кримських відносин [4, с. 115].

Головний здобуток Національно-визвольної війни – утвердження Української держави – Гетьманщини. Особливістю козацької держави був її військовий характер. Він зумовлювався як потребою виборювати незалежність, так і

традиціями Війська Запорозького. Впродовж літа – осені 1648 р. на визволених українських землях було утворено українські центральні та місцеві органи влади, судові установи, запроваджено новий принцип адміністративно-територіального поділу, поступово формувалася нова соціально-економічна структура. До участі в розбудові держави було залучено різні верстви тогочасного українського суспільства (козацтво, українську православну шляхту, міщанство і духівництво) [15, с. 388].

Від перших місяців Національно-визвольної війни Богдан Хмельницький зосередив особливу увагу на дипломатичній діяльності, спрямованій на зміцнення міжнародного становища козацької України, прагнув дипломатичного визнання Гетьманщини європейськими державами. Задля успішної боротьби проти Польщі, що була однією з наймогутніших країн тогочасної Європи, уряд Б. Хмельницького мусив перешкодити польським дипломатам у створенні антиукраїнської коаліції, і навпаки створити антипольську коаліцію. З цією метою наприкінці лютого – на початку березня 1648 р. було укладено військово-політичний союз із Кримським ханством та його васалами – ногайськими ордами, хоча позитивну відповідь щодо залучення Кримського ханства на свій бік від турецького уряду він дістав ще у 1647 р. [14, с. 209]. Уряд зумів уникнути загострення відносин із Московією і домовився з протестантською Трансильванією про погодження спільних воєнних дій проти Польщі. Молдавського господаря примусили відмовитися від здійснення ворожої щодо України політики. Було встановлено дружні відносини з Валахією, католицькою Венецією, розпочато пошуки способів порозуміння зі Швецією, особливе місце посідали відносини з Туреччиною. Завдяки активній зовнішній політиці гетьманський уряд спромігся зміцнити позиції України в світі.

Новостворена держава відіграла вирішальну роль як у процесі становлення української політичної системи, так і в забезпеченні функціонування її основних підсистем.

Примітки

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні України [Текст]. К., 1991. С. 18.
2. Гвоздик-Прицак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке [Текст]: / Відп. ред. О. Митанич. К.: ТОВ Видавництво "Обереги", 1999. 216 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України [Текст] / Репринтне відтворення видання 1913 року. Київ-Львів, 1990. 524 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси [Текст]: в 11 т. К.: Наукова думка, 1991. 12 кн. Т. 1. 650 с.
5. Гуслистий К. Г. Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі в другій половині XVI і в першій половині XVII ст. [Текст] // Нариси з історії України. К.: Вид-во АН УРСР, 1941. 188 с.
6. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) [Текст] / Упорядники І. Крип'якевич та І. Бутич. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. С. 8-50.
7. Документи об Освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. [Текст]. / Составители: А. З. Барабой, И. Л. Бутич. К.: Наукова думка, 1965. 828 с.
8. Жерела до історії України-Руси [Текст] / Упорядник С.Томашівський, Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1901. Т. 5. 137 с.
9. Історія України [Текст] / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. / Під ред. В. А. Смолія. К., Альтернативи, 1997. 416 с.
10. Мицик Ю. З нових документів про Національно-визвольну війну українського народу (1648-1658 рр.) на Сіверщині [Текст] // Сіверянський літопис. 1998. №6. 209 с.

11. Нариси з історії дипломатії України [Текст] / О. І. Галенко, Є. Є. Комарніцький, М. В. Кірсенко та ін. / Під ред. В. А. Смолія. К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. 733 с.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України [Текст]: в 2-х т. / Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. К.: Либідь, 1995. Т. 9. 608 с.
13. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет) [Текст]. К.: Либідь, 1993. 504 с.
14. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації [Текст]. К.: Альтернативи, 1997. 367 с.
15. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. [Текст]. К., Нью-Йорк: Ін-т історії України НАН України, 2003. 518 с.
16. Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.) [Текст] // Львівські історичні праці. Дослідження вип.1). Львів, 1993. С. 32-36.

Отримано 22.02.2018 р.

Крістіна Цимбалюк,
учениця 9 класу
Кам'янець-Подільського НВК № 13

Педагогічний керівник: **Кушнір Яна Павлівна,**
вчитель історії Кам'янець-Подільського НВК № 13

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Соціальні мережі в сучасних умовах стали потужним інструментом впливу на молоде покоління. Такі класичні інститути соціалізації як сім'я, школа відійшли на другий план. Віртуальний світ стає все більш привабливим для молодих людей. Він не тільки надає можливість розповісти про свої почуття, переживання, але і надає можливість доступу до особистої інформації інших людей. Сучасна молодь, яка складає найчисельнішу групу користувачів соціальних мереж, активно залучається до Інтернет-комунікації, вважаючи її більш зручним і доступним способом спілкування та обміну інформацією.

Соціальні мережі значно впливають на соціалізацію особистості, відбувається процес кіберсоціалізації під впливом нових комп'ютерних технологій. Це не лише розважально-комунікативний засіб взаємодії між людьми, але й потужна інтерактивна платформа, що володіє великим освітнім потенціалом. Використання позитивних сторін соціальних мереж надає значні переваги у процесі навчання, а саме: розширення доступу до корисної інформації і комунікаційних можливостей, поява нових форм роботи і дозвілля, засвоєння нових знань і навичок, можливість дистанційної освіти, підвищення навчального потенціалу. Але, на жаль, постійне перебування в мережі Інтернет негативно позначається на процесі соціалізації підлітків через: скорочення безпосередніх соціальних взаємодій з оточуючими, звуження соціальних зв'язків, зміни в спілкуванні з друзями і близькими, розвиток депресивного стану.

Соціальна мережа створює умови відкритості й свободи осмислення соціальних подій. Як і будь-який технічний засіб, мережа використовується людьми з різною метою. Наповнення соціальної мережі – це індикатор розвитку суспільства. Вона є засобом інформаційних війн, маніпуляцій людьми, соціалізації, виховання дітей, підлітків і молоді [1, с. 252].

Загалом, соціальні мережі можна і необхідно ефективно використовувати не тільки з метою налагодження контактів та спілкування, а й з метою отримання інформації, здійснення наукової, соціальної і політичної діяльності.

Не викликає сумніву той факт, що соціальні мережі мають значний вплив на життя їх користувачів, але існують певні розбіжності стосовно оцінки характеру цього впливу [4].

До особливостей впливу мережі Інтернет на соціалізацію сучасних підлітків відносять:

- комунікацію молоді, яка набуває різних форм (при цьому може відбуватися зміна ім'я, віку, приписування собі неіснуючих досягнень);
- відсутність відповідальності і контролю над діяльністю підлітка;
- реалістичність процесів і повне абстрагування від оточуючого світу;
- можливість виправити будь-яку помилку шляхом неодноразових спроб, змінити віртуальну реальність;
- можливість самостійно приймати будь-які рішення (в межах мережі), не зважаючи на наслідки, до яких вони можуть призвести [1, с. 254].

У сучасному глобалізованому світі головною метою удосконалення освітнього процесу є інформатизація освіти, створення умов для підвищення її доступності, якості і відкритості. В умовах інформаційного суспільства ширшою стає мережа соціальних сервісів і як результат поширення віртуальних освітніх, навчальних і соціальних мереж, які об'єднують людей навколо спільних інтересів або цінностей, утворюючи певну соціальну групу користувачів та задовольняючи їх потреби.

Завдяки стрімкому зростанню кількості користувачів соціальних мереж і часу, який вони проводять в соціальних мережах, а також можливості навчання, незважаючи на вік і соціальний статус, в будь-який час і в будь-якому місці за наявності будь-якого пристрою з підключенням до мережі Інтернет, зробило віртуальні соціальні мережі привабливими для використання у галузі освіти [10, с. 119].

Соціальні мережі як складова інформаційно-освітнього середовища, мають великий освітній потенціал, адже вони пропонують нові способи взаємодії через принципово нові інформаційні та комунікаційні канали, спеціальні технології спілкування та діяльності. Важливим є те, що така діяльність є виключно добровільною та вмотивованою [8].

Користь соціальних мереж для підлітка на сьогодні складає велике коли питань, від розвитку свої інтелектуальних здібностей до вміння розробляти різного роду інформаційних програм тощо. Пануюча популярність соціальних мереж і так є, і буде і далі розвиватись, то чому б науковцям, батькам, вчителям не скористатись цим явищем для спілкування і навіть виховання сучасного підлітка. Підліток вбачає в ньому, щось відмінно інше, інший спосіб комунікації, існування. Використовуючи цей ресурс підліток, перш за все відпочиває і саме це середовище,

на їх думку, сприяє цьому, але цим можна скористатись для зацікавлення у бік їхнього розвитку. В результаті діяльності підлітка в кіберпросторі, можна виділити такі позитивні функції соціальної мережі саме для них:

- пізнавально-пошукова функція. Соціальна мережа є джерелом інформації для підлітка, де він шукає та пізнає все нову інформацію для себе;

- комунікативна функція. Соціальна мережа є переважаючим способом комунікації підлітка, у якій він себе комфортно відчуває та отримує задоволення від такого роду комунікації. Також сприяє збагаченню їхньої комунікації, стимулює до писемної грамотності та покращення мовної діяльності;

- функція розваг та дозвілля. Соціальна мережа є засобом розслаблення та відпочинку підлітка, де він може пограти ігри, послухати музику, переглянути фільми тощо;

- навчально-розвивальна функція. Соціальна мережа є своєрідною бібліотекою для підлітка, яку він використовує при підготовці до навчання [3].

Одним з таких інструментів зарекомендували себе соціальні мережі: універсальні (Facebook, тощо) та спеціалізовані мережі науковців (Scientific Social Community, Ukrainian Scientists Worldwide, Academia.edu, ResearchGate, ScienceStage, Scispace.net, Epernicus, Українська наукова інтернет-спільнота та ін.) Активно використовується для представлення наукових і науково-популярних матеріалів (відеолекцій, презентацій, фільмів) відеохостинг YouTube. [9, с.124].

Мережа «Facebook» віддзеркалює молодіжні спільноти та дозволяє збагачуватися знаннями з різних наук. Про це свідчать різноманітні групи наукового та педагогічного спрямування, серед яких Biology, Geology Rocks, Matematika, Science Group, Theoretical Physics, Ukrainian Scientists Worldwide, Українська вчительська блогосфера. Окрім цього, зустрічаються такі сторінки, присвячені науковим інтересам юзерів: «A Moment of Science», National Science Foundation, Popular Science, Science Careers [7].

Зважаючи на таку велику популярність соціальних мереж серед молоді, ми вважаємо, що вони, як складова інформаційно-освітнього середовища, володіють потужним освітнім потенціалом, який можна продуктивно втілювати у навчальний процес. Розглянемо деякі можливості, які пропонують соціальні мережі в процесі навчання.

У першу чергу, соціальні мережі – незалежні ресурси, відкриті для всіх користувачів. Учасники не лише гості, які час від часу залишають повідомлення, але й активні суб'єкти, які видозмінюються самі та змінюють середовище, в якому вони діють. Це створює для кожного учасника ефект особистого простору, захищеності. Дружнє середовище – важлива умова успішного навчання [8].

Соціальні мережі – потужні в технологічному плані Інтернет-ресурси, медійні середовища. Вони значно розширюють можливості подання інформації, а також роботи з нею, дозволяючи розміщувати, прослуховувати аудіо записи, переглядати відео, коментувати, використовувати додаткові сервіси – ігри, голосування, дошки графіті, тощо.

Регулярне використання соціальних мереж у навчальному процесі до того ж сприяє формуванню культури спілкування у віртуальному середовищі; розвитку комунікативної компетентності [7].

Варто зазначити, що соціальні мережі можна застосувати для: групового навчання (для роботи в навчальних міні-групах); персонального навчання (для самоосвіти); випадкового навчання (можливість пізнавати щось нове несвідомо); профільного навчання (використання з метою інформування щодо вивчення певних тем, курсів в т.ін.) [5, с. 387].

Окреслимо позитивні сторони використання віртуальних соціальних мереж для навчання учнів:

- 1) звичне і комфортне для учнів середовище;
- 2) значний діапазон сервісів, різноманітність форм комунікації, обмін цікавими і корисними посиланнями на інші ресурси;
- 3) ідентифікація користувача, найчастіше, в соціальній мережі людина виступає під своїм ім'ям і прізвищем, рідше – під псевдонімом;
- 4) наявність фільтрації, активність учасників простежується через стрічку новин, цей інструмент допомагає не розгубитися користувачу в розмаїтті інформаційних потоків;
- 5) умови для групової діяльності, спільне планування і наповнення навчального контенту, власних електронних освітніх ресурсів;
- 6) умови для організації безперервного навчання, тобто, постійної взаємодії учня і вчителя в мережі у зручний для них час, та для організації індивідуальної роботи з кожним учнем;
- 7) наявність мобільної версії сторінок віртуальної соціальної спільноти, тобто доступ для учнів і вчителів у зручний для них час і у зручному місці з будь-якого мобільного засобу підключеного до Інтернет мережі;
- 8) візуалізація матеріалів, що дозволяє подолати технічні труднощі оснащення навчальних аудиторій необхідним обладнанням для демонстрації наочних матеріалів в електронному вигляді [10, с.123].

Спілкування у соціальних мережах на перший погляд здається абсолютно безпечним. Але ця думка оманлива [4]. У сучасному суспільстві стає все більш очевидною нестача інформаційної культури. Прямим її наслідком є розповсюдження «інформаційного наркотику». Ця проблема є особливо актуальною в підлітковому середовищі. Саме школярі в силу своїх психофізичних особливостей піддані негативному впливу Інтернету, як основного каналу проникнення в інформаційну віртуальну реальність [6, с. 444].

Розглядаючи Інтернет як один з агентів соціалізації, вчені вважають, що це призводить до появи можливих кризових форм Інтернет-соціалізації, серед яких виділяють: негативні залежності, компульсивну (нав'язливу) віртуальну поведінку, занурення в світ внутрішніх переживань, коли зменшується потреба в активному засвоєнні зовнішнього середовища. До цих кризових форм можуть призводити онлайн-ігри з елементами насилля, що в свою чергу сприяє зростанню агресивної поведінки молоді в реальному середовищі. Також мережеве суспільство може сприяти засвоєнню асоціальних, антиправових установок, які засвоюються і відтворюються в реальному світі.

Тобто можна побачити, як постійне перебування в мережі Інтернет негативно позначається на процесі соціалізації через: скорочення безпосередніх соціальних взаємодій з оточуючими, звуження соціальних зв'язків, зміни в спілкуванні з друзями і близькими, розвиток депресивного стану [1, с. 254].

Розглянемо негативний вплив соціальних мереж на молодь:

– Інтернет надав можливість людям знаходити один одного і налагоджувати контакти. Активно займаючись пошуком друзів і родичів, людина не помічає, як віртуальне життя виходить на перший план, наполегливо зміщуючи реальне;

– більшість людей видають себе в мережі за того, ким у реальному житті вони зовсім не є. Жертвами такого обману є люди, які розміщують правдиву інформацію про себе;

– люди прагнуть привернути до себе якомога більше уваги в соцмережах, що змушує їх робити все більш ризиковані і божевільні речі. Якщо звернути на себе увагу не виходить, то людина впадає в депресію;

– соціальні мережі сприяють розвитку хвороб імунної та серцево-судинної систем, а також уповільнюють процеси мислення;

– соціальні мережі викликають у людини звикання, замінюючи самотність або відволікаючи від повсякденних турбот.

– ще один негативний момент соцмереж – вони допомагають не тільки придбати віртуальних друзів, а й розгубити реальних [2, с.76].

Таким чином, соціальні мережі – принципово новий засіб, що знаходиться в процесі постійного еволюційного розвитку. Багато хто недооцінює переваги соціальних мереж, зосереджуючись лише на їхніх недоліках. Однак, на нашу думку, соціальні мережі займають провідну позицію в процесі соціалізації сучасних підлітків й мають безпосередній вплив на їх ціннісні орієнтації. Існують великі перспективи використання соціальних мереж у процесі навчання. Інтерактивне спілкування учнівської молоді між собою, з одного боку, та з вчителем, з іншого, дозволяє зробити процес навчання цікавим, захоплюючим, підвищити рівень мотивації як з боку учнів, так і з боку вчителів.

Ми маємо всі підстави стверджувати, що соціальні мережі є новим, але дуже динамічним феноменом інформаційного суспільства, проблемне поле якого потребує подальших досліджень.

Примітки

1. Галіч Т. О. Соціальні мережі Інтернет як агент соціалізації молоді [Електронний ресурс] // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. 2014. Т. 15, Вип. 281. С.250-256. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdduuu_2014_15_281_34.
2. Григоренко Ю. Соціальні мережі шукають «нішу» і гроші [Електронний ресурс]. С.76-81. Режим доступу:<http://it.imk.com.ua/info/articl>
3. Іванків І. І. Ідентичність підлітка у кіберпросторі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://scholar.google.com.ua>
4. Коваль К. К. Вплив соціальних мереж на соціалізацію молоді [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://konf.koipro.kr.ua/blogs/index>.
5. Люльчак С. Ю. Можливості застосування соціальних сервісів у навчальному процесі ВНЗ [Текст] // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. Випуск 43. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2015. С. 387-392.
6. Немеш О. М. Вплив спілкування в соціальних мережах на розвиток особистості підлітка [Текст] // Проблеми сучасної психології: Збірка наукових праць К-ПНУ ім. І.Огієнка, Інституту психології Г.С.Костюка НАПН України / під ред. С. Д. Максименко, Л. А. Онуфрієва. Вип.26. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. С.442-456.
7. Радченко М. В. Освітній потенціал соціальних мереж як складової інформаційно-освітнього середовища [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.sworld.com.ua/konfer35/726.pdf

8. Скакалюк О. О. Формування і розвиток інформаційно-освітнього середовища сучасного навчального закладу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.confcontact.com/2014>
9. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. К. : НАН України, 2013. 220 с.
10. Яцишин А. В. Застосування віртуальних соціальних мереж для потреб загальної середньої освіти [Текст] // Інформаційні технології в освіті. 2014. № 19. С. 119-126.

Отримано 20.02.2018 р.

Дарія Циц,
учениця 10 класу Кам'янець-Подільської
загальноосвітньої школи № 8 I-III ступенів Хмельницької області

Педагогічний керівник: **Шевченко Тетяна Борисівна,**
вчитель історії та правознавства вищої кваліфікаційної категорії,
вчитель-методист Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи № 8
I-III ступенів Хмельницької області

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ КІНЦЯ XVI – СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Виникнення і розвиток Запорозької Січі мали надзвичайно важливе значення в боротьбі українського народу за відродження власної державності, знищеної за часів литовської та польської експансії на землях України. Запорозька Січ упродовж багатьох десятиліть функціонування характеризувалася широким спектром політичної діяльності. На українських землях не було практично жодної сфери життя, яка б залишалася поза увагою Коша Війська Запорозького. Він матеріально підтримував діяльність міських братств і навчальних закладів, фінансував просвітницьку роботу православних церков і монастирів.

Найголовнішим, визначальним напрямом діяльності Запорозької Січі, з самого початку її існування і до моменту ліквідації російським урядом, був захист українських земель від зовнішньої агресії. Січ була своєрідною військовою базою, звідки здійснювалися морські та сухопутні походи, а козацтво – могутньою військовою організацією з власним флотом, піхотою і артилерією.

Запорозька Січ як політичне утворення була фактично зародком майбутньої української держави, продовженням традиції українського народу, яка перервалася після сходження з політичної арени Галицько-Волинського і Київського князівств. Безперечно, Запорозька Січ не була державою в повному розумінні слова, однак мала стільки виразних ознак державності, що її не раз справедливо називали «козацькою республікою». Запорозька Січ – це серце низового лицарства та центр козацької вольності, який існував за порогами Дніпра із середини XVI ст. до 1775 р.

Попри велику кількість досліджень, що з'явилися в останні роки, які стосуються розвитку українського козацтва, Запорозької Січі, її ролі в українському державотворенні, ще залишається місце для подальшого дослідження. Актуальність проблем, що стосуються становлення української державності зумовлена також і сучасними політичними процесами в Україні.

Серед українських джерел минулих періодів особливе місце займають літописи Самійла Величка [2], Григорія Грабянки [2], літопис Самовидця [3]. Літопис Самійла Величка у двох томах є наймонументальнішим твором української історико-мемуарної прози XVII – XVIII ст. Перший том охоплює події 1648-1659 рр. в Україні. Другий продовжує опис подій і закінчується 1700 р. Літопис Грабянки – це розповідь про походи та битви козаків XVI – XVIII ст. Перебіг подій з писань різних літописців та три щоденника, писаного на війні, що точилася з поляками, зібраний зусиллями полковника Григорія Грабянки та підтверджений самобутніми свідченнями старих жителів м. Гадяча 1710 р.

Цінними джерелами є спогади іноземців, які перебували на території України в козацьку добу. І хоча їхні характеристики та судження цілком суб'єктивні, вони дають нам детальний опис подій і процесів, погляд стороннього спостерігача або учасника. До таких джерел відносяться спогади посла австрійського імператора до запорожців Еріха Лясоти [4, с. 58-59], «Історія війни козаків проти Польщі» французького офіцера, мандрівника по Польщі і Україні П'єра Шевальє (книга свого часу була видана у Парижі в 1663 році) [4, с. 59-60], а також широко відомий «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн» французького військового інженера і відомого картографа Гійома Левассера сір де Боплана, що у 1630-1647 рр. у складі польського коронного війська служив в Україні і мав відношення до спорудження польського південного форпосту Кодак [1].

Обрана тема привертала увагу багатьох істориків. У своїх працях вони викладали різні аспекти соціальних та внутрішньополітичних процесів в Україні у період кінця XVI – середини XVII ст. Особлива заслуга у вивченні даної проблеми належить Д.І. Яворницькому [23], М.С. Грушевському [10,11], Н. Полонській-Василенко [17], І.П. Крип'якевичу [14], В.А. Смолію та В.С. Степанкову [20, 21]. Ці автори, дослідивши як вітчизняні, так і закордонні (зокрема, польські, литовські та російські) джерела, найкраще розкрили сутність головних витоків становлення української державності.

Надзвичайно широкою є джерельна база праці Д.І. Яворницького «Історія запорозьких козаків» [23]. Крім архівних документів дослідник використав документальні збірки археографічних комісій, приватні колекції документів, мемуари та щоденники, дані топографії та археології, численний фольклорний матеріал, спогади старожилів, праці вітчизняних та іноземних авторів.

Матеріал праці охоплює головним чином такі проблеми з історії України: по-перше, участь Запоріжжя у визвольному русі XVI – XVIII ст.; по-друге, місце Січі в політичних подіях того часу і, по-третє, вклад запорожців у боротьбу проти турецько-татарської експансії.

Серед причин, які обумовили виникнення козацтва, Д.І. Яворницький справедливо віддає перевагу соціальним та економічним факторам. Однак, його позиція відносно внутрішньої будови та функціонування Запорозької Січі як соціального організму є дещо вразливою. Д.І. Яворницький вважав, що «...запорозька община доходила до повного ідеалу рівності, небаченого ні в давньому світі, ні в середніх, ні в нових віках» [23, с. 188]. Безумовно, історичні реалії були інші.

На думку В.А. Смолія та В.С. Степанкова, з самого початку свого існування Запорозька Січ являла собою складний та суперечливий суспільний організм, в якому поєднувались відносний демократизм громадських взаємин та посилення соціальної диференціації. Науковець зазначає, що всі без винятку джерела свідчать про формування на Січі своєрідної суспільної системи, характерними рисами якої були виборність старшини, функціонування козацького кола (ради), на якому вирішувалися всі важливі проблеми внутрішнього життя та питання відносин з сусідніми державами [19].

Державотворча практика в Україні та внесок у її розвиток Запорозької Січі, безперечно, не обмежувалися кінцем XVI – першою половиною XVII ст. Ця практика мала значно глибший і довготриваліший характер. Рубіжною віхою на шляху еволюції Запорозької Січі та її органів влади стали події в Україні середини XVII ст. Особливо великий вплив на піднесення суспільного статусу козацтва та ролі Запорозької Січі справила Національно-визвольна революція українського народу (1648–1676 рр.). Саме цьому періоду в історії України присвятили свої праці В.А. Смолій та В.С. Степанков [20, 21]. Окремі дослідження присвячені військовому мистецтву козаків (праці Ю.А. Мицика, С.М. Плохія, І.С. Стороженка [15], О.М. Апанович [5, 6]).

Дослідження історії козацтва та ролі Запорозької Січі неможливе без вивчення життя та діяльності видатних постатей – славних кошових отаманів і гетьманів. Вагомими тут вбачаємо історичні портрети Дмитра Вишневецького, Богдана Хмельницького створені в працях М.І. Костомарова [13], М.С. Грушевського [9], В.А. Смолія та В.С. Степанкова [18].

Важливими для висвітлення досліджуваної проблеми є також фундаментальні праці з історії України М.С. Грушевського (томи VII, VIII) [10, 11], Н. Полонської-Василенко (том 1) [17], І.П. Крип'якевича (розділи «Під Литвою і Польщею», «Козацька держава») [14, с. 119-275]. Поруч з питаннями політичної й військової історії, автори приділили багато уваги історії внутрішнього устрою України, соціальній структурі, побуту населення тощо. Розвиток національної самосвідомості і боротьба за власну державу проходять червоною ниткою через праці науковців.

Слід наголосити, що історіографія та джерельна база для дослідження проблеми виникнення та діяльності Запорозької Січі в період кінця XVI – середини XVII ст., її історичного значення для формування української державності досить широка і ґрунтовна. Однак і сьогодні в науковому середовищі та в українському суспільстві точаться дискусії з приводу ролі Запорозької Січі в державотворчих процесах XVI – XVII ст. та вивчення цього досвіду для сучасного етапу української державності.

У процесі розгортання національно-визвольних змагань (1648-1657 рр.) у середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки було чітко сформульовані фундаментальні основи національної державної ідеї: – право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання; – незалежність і соборність Української держави; – генетичний зв'язок козацької державності з Київською Руссю, спадкоємність кордонів, традицій і культури княжої доби [22, с. 163].

Ці положення стали основою державотворчої діяльності Богдана

Хмельницького, еволюція світогляду якого була надто складною – від ідеї козацького автономізму до створення суверенної незалежної держави. Після взяття під контроль значної частини українських земель та ліквідації в них польської адміністрації гостро стало питання про власну національну державність. Потрібно було забезпечити регулювання економічного життя, правопорядок, захист населення та території України. Специфічні засади внутрішньої організації козацької держави сформувалися під впливом двох основних чинників: традицій і звичаїв суспільного життя українців, насамперед Січі, що стала своєрідним зародком новоствореної держави та складного геополітичного становища, котре зумовлювало постійну ситуацію надзвичайного стану в державі. Обидва чинники визначили напіввійськовий характер української державності. Саме у цьому контексті слід сприймати й назву козацької держави – Військо Запорозьке [16, с. 79-83].

В основі адміністративного устрою держави, на території якої проживало 3 млн. осіб, лежала структура козацького війська. Колишні польські воєводства поділялися на полки та сотні. Кількість полків не була постійною: якщо у 1649 році їх було 16, то в 1650 р. вже 20. У полкових містах (Біла Церква, Умань, Черкаси, Ніжин, Полтава та інших) були резиденції полковників, яких обирали полкові ради, а затверджував гетьман. Полковники мали військову, адміністративну, судову владу над населенням території полку. У ньому існував свій військово-адміністративний апарат – полкова старшина (писар, обозний, суддя, осавул, хорунжий). У сотенних містах був сотенний уряд, а влада належала сотнику, який виконував ті самі функції, що і полковник [17, с. 184].

Військово-сотенному територіально-адміністративному поділу відповідала система органів публічної влади.

Формально вищим органом влади в державі була загальна козацька рада, яка називалася Військовою (Генеральною). Військова рада являла собою збори козаків, на яких обирали гетьмана і генеральну (головну) старшину. За гетьманування Б. Хмельницького, з метою зміцнення гетьманської влади, вплив загальної («чорної») Генеральної ради на життя держави був обмеженим. Найважливіші питання гетьман розв'язував на старшинських радах (у них брали участь генеральна старшина і полковники) [12, с. 99].

Гетьман був главою і правителем України, який обирався безстроково. Він мав вищу адміністративну, судову і військову владу, а також законодавчі повноваження, керував зовнішньою політикою, мав право видавати загальнообов'язкові для всіх нормативні акти – універсали. При гетьмані були гетьманські ад'ютанти (генеральні старшини з особливих доручень): осавули (помічники у військовій сфері), бунчужний (хранитель гетьманського бунчука), наказний гетьман (командувач війська на час проведення певних бойових операцій).

Система органів публічної влади мала три рівні – генеральний, полковий і сотенний. Реальна вища влада в державі належала генеральному урядові, до якого входили гетьман та генеральна старшина: писар керував Генеральною військовою канцелярією (займався дипломатичними зносинами), судді (їх було два) очолювали гетьманський суд, обозний відав артилерією і військовим постачанням, підскарбій відав фінансами, керував військовим скарбом. Повноваження цього органу

публічної влади поширювалися на всю територію України. На місцях управляли полкові та сотенні уряди. Полковий уряд обирався полковою старшиною і складався з полковника та полкових урядовців, а сотенний – з сотника та його помічників. У великих містах управління здійснювалося магістратами, в малих, але привілейованих – отаманами [7, с. 163-167].

Функції гетьманської резиденції і столиці Української держави виконував Чигирин (тепер місто Черкаської області на р. Тясмин), який з прилягаючою територією дарувався йому як вірному підданому короля і Речі Посполитої.

Гарантом успішної розбудови держави була армія. Вона формувалася на організаційних принципах Запорозької Січі. Ядро армії складало козацьке військо (реєстрові козаки) та допоміжне військо (наймані полки, артилерія, розвідка).

Державною емблемою України був герб Війська Запорозького – козак із шаблею на боці і рушницею на лівому плечі; державними клейнодами – гетьманська булава, печатка, гетьманський бунчук і корогва [8, с. 48].

Розбудова держави вимагала концентрації влади в руках гетьмана, підпорядкування йому всього населення. Б. Хмельницький протидіяв деструктивним спробам Запорозької Січі, що складала самостійну адміністративно-територіальну одиницю, поставити себе у виключне положення. Так, у лютому 1650 р. на Запорожжі вибухнуло антигетьманське повстання козаків, що опинилися поза реєстром. Гетьман швидко придушив цей заколот та зумів утримати під своїм контролем військову енергію запорожців, звівши роль Січі тільки до прикордонного форпосту.

Державний апарат управління молодій державі створювався під безпосереднім керівництвом Б. Хмельницького, котрий спирався на козацьку старшину, вихідців з української шляхти, заможних козаків – людей освічених і енергійних. Серед соратників гетьмана були І. Виговський, П. Тетеря, С. Зарудний, І. Богун, Ф. Вешняк, С. Мужилівський, Ю. Немирич, А. Жданович та багато інших.

У ході Української революції було ліквідовано землеволодіння польських магнатів, шляхти і католицької церкви. Ці землі (окрім монастирських) стали власністю держави, якою розпоряджався гетьман. Почало зміцнюватися гетьманське та старшинське землеволодіння, яке існувало у двох формах: ранговій (тимчасовій) і приватній (спадковій). Козацька старшина, вище духовенство, міський патриціат – нова еліта українського суспільства – зайняли місце вигнаних польських панів. Складовою частиною цієї еліти ставала українська шляхта, яка поступово зливалася з козацькою верхівкою. Козацька старшина прагнула стати великим земельним власником. Однак Б. Хмельницький (він видав старшині майже 20 універсалів на володіння землями), розуміючи значення селянства, намагався не допускати нові соціальні конфлікти, гальмував, як міг, зростання землеволодіння старшини, не дозволяв збільшувати панщину [12, с. 65-68].

Головними ознаками держави є існування особливої системи органів та установ, що виконують функції державної влади; право, що закріплює певну систему норм, санкціонованих державою; певна територія, на яку поширюється юрисдикція даної держави. Для Січі були притаманні усі ці ознаки. Специфічні історичні умови та обставини самого життя запорожців помітно вплинули на процес самоорганізації козацтва, зумовивши неповторний, оригінальний імідж козацької державності.

Від початку формування держави в ній утверджується республіканська форма правління. Влітку 1657 року була спроба замінити її на монархічну – спадковий гетьманат. Утвердженням монархічної форми правління Б. Хмельницький хоча й мав на меті звеличення власного роду, однак це рішення вплигло із глибокого розуміння гетьманом історичної перспективи розвитку держави. Богдан Хмельницький добився ефективної і злагодженої роботи державних органів, негайного і точного виконання місцевою владою ухвалених рішень чи його розпоряджень.

Необхідно ще раз наголосити, що виникнення Української держави середини XVII ст., її формування і розвиток нерозривно пов'язані з Запорозькою Січчю. Виборча демократична система, що склалася на Запорожжі, була історичною ниткою зв'язку нашої давньої історії та історії України козацької доби. Народ виробляв світоглядне переконання, за яким українська держава мусила мати демократичну владу, що повинна обиратись самим народом. У цьому полягає ще одна історична місія Запорозької Січі. Від неї залежала вся подальша ідейна державотворча діяльність українського народу, створення ним політично-державницьких прагнень і готовність до їхнього втілення в життя.

Існування Запорозької Січі, як цілком самостійної політичної сили було визнано в міжнародному світі. Кіш Війська Запорозького приймав представників Австрії, Швеції, Трансільванії, Польщі, Росії, Кримського ханства та інших країн. Він укладав міжнародні угоди, вів переговори з іноземними дипломатами, підтримував, коли йому було вигідно, окремі держави, або їхні коаліції. Військова сила: запорожців та самотутня тактика ведення бою були добре відомі за межами України. Участь козацьких загонів в окремих воєнних кампаніях часто вирішувала долю не лише тієї чи іншої битви, а й існування держави.

У різні періоди свого існування Запорозька Січ ніколи не була «республікою в собі». Всупереч усталеним політичним кордонам вона завжди прагнула поширити свій державний суверенітет на інші українські землі. Зрозуміло, що найбільш рельєфно ця політична альтернатива державним структурам Речі Посполитої виявлялася в роки збройної боротьби, яка до краю загострювала соціальні, релігійні та етнічні суперечності, генерувала в середовищі козацтва нові ідеї. Вже перші великі повстання XVI ст. засвідчили, що в середині козацького стану з'явилися настрої, основний зміст яких фокусувався на думці про запровадження на визволених з-під влади шляхти територіях «козацьких порядків».

Запорозька Січ, маючи низку головних ознак державності, все ж була лише своєрідною, перехідною моделлю між справжньою повноцінною державою і професійною общиною. Внутрішні недоліки перехідної моделі (домінування під тиском обставин воєнної та невиконання господарської, демографічної, культурної та інших державотворчих функцій) та несприятливі зовнішні впливи так і не дали змоги цьому зародку, ескізу української державності перерости у нову якість, але свій помітний яскравий слід у процесі українського державотворення козацька держава, безумовно, залишила.

Однак, здивована Європа побачила, як на її очах твориться нова держава з демократичною республіканською формою правління, органами законодавчої та виконавчої влади, які мали яскраво виражені національні риси. Конституювання всіх органів управління відбувалося впродовж кількох десятків років, у ході

безперервних воєнних дій та наростання загрози з боку ворожих Україні сил. І все-таки козацька республіка вижила. Життєздатність та великі потенційні можливості нової держави пояснює на самперед той факт, що вона творилася в надрах народу і самим народом. Та основний архітектор гетьман Богдан Хмельницький засвоїв і творчо використав традиції творення власних політичних інститутів Запорозькою Січчю.

Разом, із тим, революційні події середини XVII ст. докорінно змінили політичний статус Запорозжя. Із становленням Української держави на чолі з гетьманом роль Січі як політичного лідера України помітно підупала. Це цілком зрозуміло, якщо врахувати той факт, що центр суспільного життя молодого держави перемістився до Гетьманщини. У Чигирині, Батурині, Глухові творилася велика політика, розбудовувалася держава, велися переговори з представниками іноземних країн. Спроби Коша Війська Запорозького продовжувати відігравати провідну роль у політичних справах України, природно, наштовхувалися на протидію українських гетьманів. Так було за Б. Хмельницького, так залишалося й за його наступників.

Таким чином, в організації козацького самоврядування, яке сформувалося в Запорозькій Січі, ми знаходимо зародок майбутньої української державності, що заявить про себе в повний голос в роки Національної революції українського народу 1648-1676 рр., а згодом відгукнеться і у XX столітті.

Примітки

1. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України [Текст]. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Пер. з фр., приміт. та передм. Я.І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.: іл.
2. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки [Текст]. К.: Дніпро, 2006. 976 с.: іл.
3. Літопис Самовидця [Текст]. К.: Наукова думка, 1971. 206 с.
4. Хрестоматія з історії України [Текст]: Посібн. для 7-11 кл. серед. шк. / [Упоряд.: В.І. Гусев, Г.І. Сургай]. К.: Освіта, 1996. 334 с.
5. Апанович О.М. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників [Текст] // Укр. іст. журнал. – 1995. – № 4. – С. 18-25.
6. Апанович О.М. Козацтво-збройні сили України. Історичний нарис [Текст] / Передм. А.М. Трембіцький, упорядник А.А. Трембіцький. Хмельницький, ПП Мельник АА, 2010. 93 с.
7. Бойко О.Д. Історія України [Текст]: Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. 3-тє вид., вип., доп. К.: Академвидав, 2007. 688 с.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво [Текст]. К. [б. в.], 1994. 48 с.
9. Грушевський Михайло. Байда-Вишневецький у поезії й історії [Текст] // Дмитро Вишневецький (Байда): Худож.-док. кн.: Для серед. і ст. шк. віку / [Упоряд. і передм. А.В. Денисенка; Фоторепрод. та впоряд. Іл. Матеріалу Ю.О. Іванченка]; Худож. Б.В. Сушко. К.: Веселка, 1995. 77 с.: іл. (Гетьмани України).
10. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Текст]. Т. VII. К.: Наук думка, 1995. 588 с.
11. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Текст]. Т. VIII. К.: Наукова думка, 1996. 680 с.
12. Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна [Текст]. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 303 с. («Україна крізь віки»; Т.8).
13. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография [Текст] / [Сост. и ист.-биограф. очерк В.А. Замлинского]; Примеч. И.Л. Бутича. К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. 736 с. («Памятники исторической мысли Украины»).
14. Крип'якевич І.П. Історія України [Текст] / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. 2-е вид; перероб. і доп. Львів: Світ, 1990. 560 с. («Пам'яки історичної думки України»).

15. Мицик Ю.А. Як козаки воювали: Іст. розповіді про запорізьких козаків [Текст]. 2-ге вид. / Худож.-оформлювач К.Д. Ткаченко. Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991. 302 с. : іл. (Давно се діялось колись).
16. Паньонко І.М. Судові органи Запорізької Січі // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р.). Секція III, IV, V. Запоріжжя: РА Тандем-У, 1997. С. 79-83.
17. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. [Текст]. Т.1. До середини XVII ст. 3-тє вид. К.: Либідь, 1995. 672 с.
18. Смолій В.А. Богдан Хмельницький. Хроніки життя та діяльності [Текст]. К.: Наукова думка, 1994. 261 с.
19. Смолій В.А. Українська державна ідея XVII - XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації [Текст]. К.: Наукова думка, 1997. С. 157-159.
20. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648 - 1676 pp.) [Текст]. К.: Наукова думка, 2009. 447 с.
21. Степанков В. Українська національна революція XVII ст.: причини, типологія, хронологічні межі (дискусійні нотатки) [Текст] // Національно-визвольна війна українського народу XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво. К.: Наукова думка, 1998. С. 26-45.
22. Шевчук В.П. Історія української державності. Курс лекцій. «Либідь» [Текст]. К.: Наукова думка, 1999. 480 с.
23. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. [Текст] / Редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.). К.: Наук. думка, 1990-1991. («Пам'ятки історичної думки України»). Т. 1. 592 с.

Отримано 10.02.2018 р.

Артем Фостик,

учень 11 класу

Кам'янець-Подільського ліцею з ПВФП

Педагогічний керівник: Гринюк Леся Олександрівна,

магістр історії, учитель історії

Кам'янець-Подільського ліцею

з посиленою військово-фізичною підготовкою

Хмельницького області

ПОДІЛЬСЬКІ ПЕЧАТКИ КІНЦЯ XVIII – СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Упродовж століть печатка була важливим правовим знаком із самостійним статусом. Нині діяльність юридичної особи без печатки неможлива. Печатки яскраво засвідчують існування різноманітних урядових установ, виробничих організацій, військових частин, товариств та артілей тощо. На основі вивчення сфрагістичних пам'яток Подільської губернії можна здобути відомості про соціальне розшарування в містах, цехах, сільських громадах. Відсутність чи незначна кількість печаток певних суспільних груп вказує на правове та економічне безправ'я окремих прошарків суспільства, на їх підлегле становище. У своєму оформленні печатки доносять урядові законоположення й особисті смаки власників. Загалом, описані печатки подають неоціненний історичний матеріал історії Подільського краю. До подільських печаток кінця XVIII – середини XX століття пред'являли суворі вимоги: неприпустимим було двозначне трактування

зображень та написів в її полі. Печатки з однаковим змістом не могли використовуватися різними установами [3, с. 270].

Хронологічно подільські печатки можна поділити на три групи: печатки імперської доби (1796-1917 рр.), доби Української революції 1917-1921 рр. та радянської доби (1921-50-і рр. ХХ ст.). За призначенням печатки першої групи поділяються на такі категорії: 1) печатки губернських, повітових міських і сільських установ, органів місцевого самоврядування, товариств та організацій; 2) печатки монастирів, храмів та священників; 3) печатки навчальних закладів; 4) особові печатки та печатки виробничого призначення. Другу групу представляють печатки різних державних установ періоду 1917-1921 рр. До третьої групи відносимо різноманітні печатки радянського періоду. Після створення Подільської губернії окремим законом від 22 січня 1796 р. був затверджений герб губернського міста Кам'янця-Подільського, який раніше був гербом Подільського воєводства: на блакитному тлі сяє сонце з шістнадцятьма променями під хрестом [6, с. 17]. У спеціальному указі говорилося: «Сей герб есть древний и употреблялся еще во время владения российских великих князей Подолией, и оный оставляется без перемен, а для означения присоединения и подданства сего края к Российской империи изображается государственный ея герб, т.е двуглавый орел, на груди же его показанный герб г. Каменца» [15, с. 51]. Печатки є цінним історичним джерелом, вони чітко фіксують усі періоди політичного, духовного та економічного розвитку регіону [6, с. 17].

Цій проблемі свої наукові розвідки присвятили такі українські історики: І. Крип'якевич [8], О. Маркевич [11], А. Задорожнюк [6], В. Перкун [16,17,18,19,20,21], Н. Соболева [25]. Разом із тим, у данній тематиці є чимало не дослідженого.

Процес централізації влади яскраво відобразився в історії як центральних так і місцевих державних установ. Після створення Подільської губернії окремим законом від 22 січня 1796 р. був затверджений герб губернського міста Кам'янця-Подільського, який раніше був гербом Подільського воєводства. Для означення приєднання подільського краю до Російської імперії зображався її державний герб – двоглавий орел, на грудях якого розмістився герб губернського центру [5, с. 24].

У 1800 р. в усіх губернських центрах Російської імперії та містах, де знаходилися фортеці, запроваджувалися посади поліцмейстера. У 1805 р. був затверджений штат для поліції Кам'янця-Подільського. Поліційне управління і справи підпорядковувалися губернатору й губернському правлінню. Центром фактичної поліційної діяльності, особливо у сфері поліції безпеки, вважалися станові пристави, виконавцями наказів яких були поліційні урядники. Кожен повіт Подільської губернії поділявся на дільниці (участки) [10, с. 586]. Відповідно кожна дільниця мала свої печатки. Поряд із призначеними губернським правлінням поліційними урядниками у приватних поселеннях могли створювати місцеві поліційні структури, які також володіли власними печатками [7, с. 58].

Кам'янець, як головне місто краю, стало резиденцією подільських губернаторів. Паралельно із посадою цивільного губернатора запроваджувалася посада військового губернатора. Це зумовлювалося важливим стратегічним значенням краю і міста, де знаходилася потужна прикордонна фортеця [23, с.156]. Військовий губернатор мав свою печатку, оскільки об'єднання цивільних і

військових повноважень давало йому необмежену владу. Проте з ліквідацією фортеці у 1812 р. посада військового губернатора скасовується, а сама фортеця перетворюється на державну в'язницю. З 1814 по 1823 рр. у фортеці відбував ув'язнення Устим Кармалюк. Фортеця залишалася в'язницею до 1917 р. [10, с. 587]. Печатка Подільського губернського тюремного комітету фіксувала існування в'язниці.

Пошта в Російській імперії традиційно знаходилася під пильним оком урядових структур. З 1868 р. вона стала підпорядковуватися міністерству внутрішніх справ, його новоствореному поштовому департаменту. За законом 1885 р., у містах та інших поселеннях Поділля створювалися поштово-телеграфні контори. Поштові станції перевозили не лише пошту, а й пасажирів. З кінця 1840-х рр. Перевезення пасажирів поштовими станціями набуло системного характеру [6, с. 50]. Печатка Летичівської поштової станції ілюструє час розвитку пошти Подільської губернії в період між 1868 і 1885 рр.

Судова система в підросійській Україні на початку ХІХ ст. була різноплановою. Упродовж 1796-1872 рр. функціонував інститут повітових судів. 20 листопада 1864 р. була проведена судова реформа, якою проголошувалось відокремлення суду від адміністрації. Вища судова влада в Подільській губернії зосереджувалася в Кам'янці-Подільському. У центрі міста знаходився окружний суд, а губернський окружний суд був запроваджений у місті з 1880 р. [6, с. 62]. Наявність тимчасового відділу такого суду фіксує печатка. Кожен повіт Подільської губернії поділявся на мирові судові дільниці. Діяльність мирового судді четвертої дільниці Летичівського округу містечка Зіньків засвідчує його печатка.

У пореформений період усе більше людей втягувалося в юридично-правові стосунки з державою, що викликало зростання ролі нотаріусів, дільність яких ілюструє печатка нотаріуса М. Маницького [14, с. 121]. Крім того, в першій половині ХІХ ст. набула чіткої регламентації цензура. Саме до цього часу відноситься печатка окремого цензора Подільської губернії. У другій половині ХІХ ст. в Кам'янці значно активізували роботу благодійні організації. Серед них найбільш вагому діяльність проявляв комітет піклування про бідних, підпорядкований Імператорському товариству [6, с. 72]. Цей комітет започаткував роботу в місті 19 лютого 1884 р. і також мав свою печатку.

Крім того, існували також печатки лісництв Подільської губернії, земських лікарів, пожежних товариств (у 1892 р. в Російській імперії було 590 постійних пожежних команд та 250 вільних міських), поземельних товариств, сільських старост та багатьох інших установ і організацій. Печатками володіли також монастирі, храми та священики, що дозволяло їм здійснювати самостійну діяльність в межах своїх повноважень [4, с. 11].

Структура початкової освіти після реформ 60-х рр. ХІХ ст. складалася зі шкіл трьох ступенів. До шкіл першого ступеня належали однокласні училища, які були нижчою елементарною школою. Однокласними були велика частина земських, церковноприходських і міських шкіл. Термін навчання у них, звичайно, встановлювався трирічний, в однокласних церковноприходських школах – дворічний. У 1897 р. в с. Вихрівка, Ушицького повіту Подільської губернії була відкрита церковна школа, яка згодом перетворена на однокласне народне училище

[13, с. 291]. На бронзовій печатці Вихрівського однокласного народного училища зображено герб Подільської губернії із написом назви навчального закладу.

На території Правобережної України земства з'явилися в 1911 р. Відразу вони активно стали працювати в галузі народної освіти. У цей час з'явилося міністерське однокласне земське училище в с. Одаї Цибулівські Балтського повіту Подільської губернії [12, с. 305]. Печатка Цибулівсько-Одайського однокласного земського училища засвідчувала його діяльність на початку ХХ століття.

У 1904 р. в Проскурові було відкрито Олексіївське реальне училище. Курс навчання тривав 6 років: у 1-4 класах давали середню освіту, а в 5-6 – викладали спеціальні предмети. Для тих, хто планував вступати у вузи передбачався 7 рік. На перших порах в Проскурівському реальному училищі навчалось 120 дітей, а після появи усіх класів їх кількість зросла до 300 чоловік [6, с. 166]. Училище працювало до 1920 р. і мало свою печатку.

Вищі навчальні училища – це двокласне міське училище з 4 або 5 річним терміном навчання. У 1905 р. в Ново-Ушицькому чоловічому вищому навчальному училищі навчалось 160 учнів, роботу яких забезпечувало 10 учителів [6, с. 168]. В їхньому розпорядженні була бронзова, рельєфна печатка, у центрі якої – герб Російської імперії. Печатки навчальних закладів засвідчували їхню активну освітню діяльність та розвиток емблематики.

У ХІХ ст. активно розвивалась промисловість повітових міст. У 1845 р. в місті Проскурові діяли заводи мідних виробів, миловарний, свічковий та тютюнова фабрика. У 1883 р. в місті працювало вже чотири тютюнові фабрики, дві з яких належали купцю Шпільбергу. А у 1889 р. була побудована нова тютюнова фабрика, власником якої був А. Шварцман. Статистичні дані свідчать про існування в Проскурові трьох тютюнових фабрик [6, 176]. Фактично кожна з них мала в розпорядженні власну печатку, відповідно з вказаними написами її власника. Схожа історія печатки в Меджибожі Летичівського повіту. За даними 1894 р., на Поділлі нараховувалося 32864 тютюнових плантацій, з яких було зібрано 20875 пудів тютюну [6, с. 174].

У 1872 р. в містах Подільської губернії мешкало близько 70 тисяч юдеїв, в містечках – понад 150 тисяч. Упродовж 60-80-х рр. ХІХ ст. євреї стали власниками значної частини великих підприємств, зокрема, 90% млинів і винокурень знаходилося у їх власності або оренді. У 80-х рр. ХІХ ст. євреї становили в Кам'янці-Подільському близько 60% людності (17 тис. з 30 тис. усього населення міста). Близько 20% єврейського населення займалося ремеслом. Обов'язковою умовою для легального заняття в подільському місті виробничою діяльністю була приналежність виробника до одного із місцевих цехів. Серед цехових професій найбільш розповсюдженими були ремесла, пов'язані з виготовленням предметів одягу та взуття [6, с. 178]. Яскравим прикладом такої діяльності є бронзова печатка швачки Ханци Гольденберг з Кам'янця-Подільського, датована 1872 р., та печатка швачки Рейзи Шейнбергової [6, с. 179].

Становище фабрично-заводської промисловості Кам'янця-Подільського ілюструє доля родини німецьких переселенців Крамів. Залишаючись прусським підданним, Ф. Крам у 1888 р. прибув до Кам'янця-Подільського. Із 28-річним Фрідріхом приїхала його 22-річна дружина Амалія та однорічна донька. У тому ж 1888 р., Фрідріх взяв на навчання слюсарній справі трьох учнів. У 1899 р. у Кам'янці

вже працював чавунно-ливарний та механічний завод Фрідріха Крама. Завод знаходився на Новому Плані у власному будинку. У 1900 р. Ф. Крам мав на заводі 18 робітників, які виготовляли продукції на 10500 руб. [6, с. 182]. Зрозуміло, що, володіючи заводом, Ф. Крам займався і веденням документації, тому в його розпорядженні була особова печатка.

У другій половині XIX ст. серед міського населення значного поширення набули особові печатки, що виконували дві функції: засвідчували документи або листи та підтверджували шляхетське походження особи. Печатка набувала рис своєрідного клейнода, сімейної реліквії [6, с. 28]. Кам'янецькі міщани на особових печатках намагалися показати своє давнє шляхетське походження, зафіксувати галузь і сферу занять або просто засвідчити свій підпис. Губернське місто Кам'янець-Подільський у другій половині XIX ст. вирізнялося значною кількістю юдейського населення. Причому, євреї здебільшого були зайняті у виробничо-лихварських операціях і часто не володіли російською мовою, що змушувало їх завіряти документи і операції відбитками власних печаток [2, с. 178].

До найдавніших поселень на Поділлі відноситься містечко Калюс. Ще у XIII ст. Калюс входив до складу Перемишлянської землі, а потім до Галицького князівства. Наприкінці XIX ст. містечко Калюс Ушицького повіту Подільської губернії належало генеральші Шейх-Алі, тут містилася поромна переправа через річку Дністер, працювали вонокурня і млин. Кожні два тижні відбувалися великі ярмарки. Саме це приваблювало сюди значну кількість єврейського населення, що становило половину мешканців містечка (1365 українців і 1325 євреїв). Українці займалися переважно землеробством, а євреї вирощували тютюн і торгували на ярмарку [6, с. 194]. Яскравим свідченням діяльності євреїв у містечку Калюс є печатка Ізраїля Іхелевича Відермана. Печатки виробничого та особистого характеру були поширеним явищем в XIX ст., адже вони засвідчували різноманітні документи, операції та діяльність окремих осіб.

Події Української революції 1917-1921 рр. знайшли втілення в сфрагістичному матеріалі Подільської губернії. Печатка стрілецького куреня 1-го кінного полку гетьмана Мазепи тісно пов'язана із військовими подіями періоду Української революції 1917-1921 рр. на Правобережній Україні. Згідно штатного розпису полк складався із трьох сотень, проте його склад ніколи не перевищував 100 бійців. Станом на середину серпня 1919 р. налічував 80 чол. Цей полк на чолі із підполковником Недзвецьким, брав участь у Першому Зимовому поході та компанії 1920 року [6, с. 198]. На печатці стрілецького куреня 1-го кінного полку гетьмана Мазепи відображені давні козацькі символи – козак з мушкетом на плечі і шаблею на поясі.

У листопаді 1917 р. в Києві було проголошено Українську Народну республіку. Зовнішня політика уряду УНР мала три виразні напрямки – відносини з країнами Антанти, Польщею та Росією. 14 червня 1918 р. був прийнятий закон «Про посольства і місії Української Держави». Новий закон від 6 листопада 1918 р. поширив розміщення українських консульських установ на 22 країни та окремі регіони. Дипломатичні місії існували у 12 країнах Європи, в тому числі і в Польщі. У відносинах з Польщею ключовим стало питання Східної Галичини, що особливо загострилося влітку-восени 1919 р. Саме тоді до Варшави було відряджено два посольства, котрі фактично підтвердили факт передачі Східної Галичини Польщі,

за що остання обіцяла допомогти УНР в боротьбі із більшовиками [9, с. 185].

У період Директорії УНР збагатилася номенклатура типів закордонних установ: посольства, надзвичайні дипломатичні місії, військово-дипломатичні місії, місії з репатріації, делегації до міжнародних форумів та організацій. Печатка посольства Української Народної Республіки засвідчує дії державних установ УНР [22, с.284].

29 квітня 1918 р. в Україні стався переворот, до влади прийшов гетьман П.Скоропадський. УНР стала називатися Українською Державою. Гетьманська влада розпочала проведення адміністративно-територіальної реформи із ліквідації губернських та повітових комісарів і запровадження посад старост. Губернським старостою Поділля став колишній поміщик Сергій Кисельов, який упродовж короткого періоду створив міцний адміністративний апарат. Завдяки його активним діям упродовж місяця в регіоні сформувалася місцева адміністрація гетьманату. С. Кисельов сприяв створенню державним коштом 79 нових вищих початкових шкіл, а 3 липня 1918 р. був утворений Кам'янець-Подільський Державний Український університет. Проте повернення поміщиків та власників промислових підприємств спровокувало гострий конфлікт населення із владою. Масові заворушення призвели до зречення П.Скоропадського від влади 14 грудня 1918 р. [9, с. 186]. Про значні зміни в краї, утвердження нової влади свідчить печатка Ісаковецької митниці, яка ілюструє структуру органів міністерства фінансів Української держави, вибудовану ієрархію влади згори до місцевих структур на кордонах країни.

В Українській державі гетьмана Скоропадського були здійснені спроби створити ефективний надійний апарат контрольної служби. Структура центральних установ державного контролю відзначалась простотою. Контроль на місцях здійснювався дев'ятьма контрольними палатами (за кількістю губерній). В окремий вид діяльності виділявся залізничний контроль та контроль по ревізії державних оборотних коштів. У системі державного контролю діяв також вищий дисциплінарний суд [6, с. 206]. Подільська Контрольна палата мала свою печатку, що дозволяло їй більш юридично ретельніше здійснювати свою діяльність.

13 травня 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР ухвалила закон про «Про державний інспекторат у військових частинах та інституціях УНР». Державні інспектори запроваджувалися в усіх військових частинах, а їх діяльність регламентувалася спеціальним положенням. Інспектором військового контролю могла бути лише особа знайома із військовою справою, виключно українського походження, високої національно-патріотичної свідомості, морально не заплямована. Головою військового контролю став полковник В. Кедровський, а його помічником І. Романченко. Саме В. Кедровський запропонував головному отаману військ УНР С. Петлюрі запровадити при державному контролі військову інспекцію. Обов'язками інспекторів військового контролю було боротися із державною зрадою, антидержавною та антиурядовою агітацією, дезертирством, порушенням військової дисципліни, проводити культурно-просвітню та інформаційну роботу [6, с. 202]. Звісно, що інспектор військового контролю володів печаткою, що давало йому змогу засвідчувати документацію військового характеру.

Печатка Лянцкорунського українського товариства «Просвіта» характеризує діяльність сільських «Просвіт» на території Подільської губернії. Вже наприкінці 1917 р. на території губернії функціонувало понад 130 просвітницьких осередків,

90 відсотків з яких знаходилися в сільській місцевості. У 1919-1920 рр. сільські товариства стали масовим явищем. Станом на 1921 р. на Поділлі діяло 398 товариств. Разом із тим, з 1922 року поглибилася політика контролю і тиску держави стосовно «Просвіт». Зрештою радянський режим став на шлях їх повної ліквідації, яка завершилася у 1923 р. [6, с. 212].

Військово-революційні комітети – тимчасові надзвичайні органи радянської влади, що діяли в Україні у 1917-1920 рр. У 1920 р. в Україні, окрім Всеукраїнського, налічувалося 7 губернських, 46 повітових, 1009 волосних і 9248 сільських ревкомів. 2 січня 1920 р. Рада робітничої і селянської оборони прийняла постанову про ліквідацію ревкомів, проте в Україні ще тривалий час вони функціонували у місцевостях, де не було проведено виборів до рад чи наявність ревкомів зумовлювалася військовою необхідністю. Остаточо ревкоми в Україні ліквідовано в середині 1921 р. [24, с. 261]. Печатка Чорно-Острівського волосного ревкому характеризує діяльність військово-революційних комітетів як бойових штабів військових революційних сил більшовицького режиму.

На середину 1920 р. на Поділлі відступаючими революційними військами було зруйновано телеграфну та телефонну мережу губернії. Єдиним вирішенням організації і відновлення зв'язку було створення при воєнкоматах тимчасових Управлінь начальника зв'язку. 27 лютого 1932 року була утворена Вінницька область. На 1932 р. в області послуги поштового зв'язку надавали 64 районних контори зв'язку, 346 відділень зв'язку, 7 відділень перевезення пошти, 4 експлуатаційно-технічних вузла зв'язку, 64 відділення «Союздрук», 5 виділених підприємств. Значного розвитку поштовий зв'язок набув за часів передвоєнних п'ятирічок. Для перевезення пошти по місту, очистки поштових скриньок та обміну з поштовими вагонами стали використовувати автомобільний транспорт [6, с. 224]. Саме печатка Тульчинської контори зв'язку Вінницької області характеризує діяльність пошти цього населеного пункту в радянський період.

У ході адміністративно-територіальної реформи у березні 1923 р. в Україні ліквідовано повіти і волості, натомість створено райони і округи, що стало перехідною системою від губерній до областей. Загальна кількість округів тоді становила 54. Подільська губернія поділялася на 6 округів [1, с. 1616]. Виконавча влада на території округу переходила до окружних виконавчих комітетів. При окрвиконкомах діяли інспектури народної освіти, соціального забезпечення, праці та статистичне бюро. У 1925 р. були ліквідовані губернії та укрупнені окремі округи, їх чисельність доведена до 41 [6, с. 226]. Яскравим свідченням діяльності одного з округів є печатка Кам'янець-Подільського окружного комітету.

Історичний розвиток Поділля наприкінці XVIII – у першій половині XX ст. відбувався під впливом суспільно-політичних та економічних змін. Остаточо склад Подільської губернії сформовано 19 липня 1804 р., а загальне губернське і повітове управління введено лише у 1861 р. Наприкінці XIX – на початку XX ст. управління Подільською губернією в повітових містах на верхній сходинці влади був предводитель дворянства, далі йшли структурні підрозділи губернських органів влади, а також міський голова. На початку XX ст. на Поділлі почали діяти земства, розпочався активний економічний розвиток. Проте події Першої світової війни позначилися значними руйнуваннями та занепадом. Бурхливим періодом для регіону стала революційна доба 1917-1921

рр., особливо – червень-листопад 1919 р., коли у Кам'янці-Подільському перебував уряд УНР. У липні 1920 р. Червона армія розпочала масовий наступ на Поділля. У 1920-1923 рр. територія Поділля поділялася на повіти та волості, а з 12 квітня 1923 р. постановою ВУЦВК запроваджувався новий територіально-адміністративний устрій, за яким повіти об'єднувалися в округи, а волості – у райони. Впродовж 1930-х рр. здійснено кілька реформувань територіального устрою краю. На основі характеристики матеріалів історичних та сфрагістичних джерел доведено, що подільські печатки є цінним історичним джерелом. На печатках відбито різні факти і явища минулого. Іноді малюнок печаток становить єдине джерело для обмірковування цих фактів (зображення споруд, що не збереглися, портрети різних осіб, зображення певних подій, заняття населення, звичаї, не зафіксовані в інших джерелах та ін.). Печатки Подільської губернії кінця XVIII – середини XX ст. становлять дуже цінну категорію в загальному комплексі матеріалів для історико-наукових досліджень. Але їх глибоке вивчення набирає виключного значення при безпосередньому дослідженні документів, оскільки печатки завжди засвідчували справжність писаних пам'яток. Ніякі загальні висновки, ніякі загальні історичні припущення немислимі без попереднього дипломатичного, зокрема сфрагістичного, вивчення джерел.

Примітки

1. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. Т. 2. Отделение второе. СПб.: Издание А.С. Суворина, 1897. 3399 с. С. 1616-1617.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. Т.4. К.: Наукова думка, 1993. 544 с.
3. Дашкевич Я. Емблематика та символіка вірменів України XIV-XVIII ст. // Зап. Наук. т-ва ім. Т. Шевченка. Праці коміс. спец. (допоміж.) іст. дисциплін. Т. ССХХІ. Львів, 1996. С. 267-275.
4. Жукович П. Управление и суд в Западной России и царствование Екатерины II // Журнал Министерства народного просвещения. СПб.: Сенатская типография, 1914. №5. С.10-21.
5. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський: Історико-популярний нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. 120 с.
6. Задорожнюк А.Б. Подільські печатки кінця XVIII – середини XX ст. (за матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих). Київ, 2010. 268 с.
7. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. К., 1993. 186 с.
8. Крип'якевич І. Стан і завдання української сфрагістики // Український історичний журнал. №1. 1959. С. 115-119.
9. Лозовий В.С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії УНР (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.
10. Мазур О. Поділля // Довідник з історії України. 2-е видання. К., 2001. 848 с.
11. Маркевич О. Документальні матеріали ЦДІА УРСР у м. Львові як джерело для вивчення сфрагістики // Історичні джерела та їх використання. Вип. 1. К., 1964. С. 233-247.
12. Михайловський В. М. Подільська земля // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 8. К.: Наук. думка, 2011. 330 с.
13. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю. Хмельницький: Обполіграфвидав, 1990. 328 с.
14. Олуйко В.М., Слободянюк П.Я., Баюк М.І. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. Хмельницький, 2005. 400 с.
15. Осетрова Т. Шляхетські герби в пам'ятках архітектури Кам'янця-Подільського // П'ята наук. геральд. конф. Львів, 1995. С. 50-52.

16. Перкун В. Використання конфесійних печаток Правобережної України на документах релігійного та світського характеру (1799-1918 рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів на пошану В.О. Замлинського. К., 2001. Вип. 6 (7). Ч.1. С. 153-168.
17. Перкун В. Конфесійні печатки Правобережної України як топонімічне джерело (1795-1942 рр.) // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. Праць. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 264-269.
18. Перкун В. Костельні печатки: Брацлавський, Вінницький, Могилівський деканати (1800-1916): За матеріалами Держ. архіву України НАН України; Відділ спец. іст. дисциплін. К.; Вінниця, 1998. 48 с.
19. Перкун В. Особливості емблематичного ряду та легенд печаток парафіяльних костьолів Луцько-Житомирської та Кам'янецької дієцезій (1800-1916 рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Наук. зб. на пошану вченого-історика, д-ра іст. наук О.С.Компан. К., 2000. С. 159-196.
20. Перкун В. Церковна сфрагістика Правобережної України (1793-1917 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук / Ін-т історії України НАНУ. К., 2002. 21 с.
21. Перкун В.П. «... І печаткою стверджую»: З історії печаток католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII–XX ст.). К., 2002. 127 с.
22. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. Т. XXIII. №17323. 1675 с.
23. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. 250 с.
24. Смотрич // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. К., 1971. С. 261-262.
25. Соболева Н. Русские печати. М., 1991. 239 с.

Отримано 01.03.2018 р.